

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

Zahiriddin Muhammad Bobur nomli Andijon Davlat Universiteti

Tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti

Milliy g‘oya , ma’naviyat asoslari va huquq kafedrası

**MAVZU: “*FUQAROLIK HUQUQIY MUNOSABAT
ISHTIROKCHILARI VA ULARNING HUQUQ VA
MAJBURIYATLARI*”**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajardi:

A. Qaxxorov

Ilmiy rahbar:

kat.o‘q. M.Sodiqova.

ANDIJON -2014

M U N D A R I J A

Kirish	3-8
---------------------	------------

I. bob. FUKAROLIK HUQUQIY MUNOSABAT ISHTIROKCHISI SIFATIDA YURIDIK SHAXSLAR.

1.1.Yuridik shaxslar ularning huquq va majburiyatlari.....	9-32
--	------

1.2.Qo'shma korxonalar ularning HUQUQ va burchlari.....	33-40
---	-------

II bob. FUKAROLIK HUQUQIY MUNOSABATLARNING ISHTIROKCHISI SIFATIDA DAVLAT

2.1. Fuqarolik huquqiy munosabatlarning ishtirokchisi sifatida davlat	41-55
---	-------

2.2. O'zbekiston Respublikasi mamlakatimizning ichki va tashqi munosabatdagi huquq va majburiyatlari.....	56-63
---	-------

Xulosa	64-66
---------------------	--------------

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati	67-69
---	--------------

K I R I SH

Bozor munosabatlari sharoitidagina to'la qayta tenglanganligi va unga yaratilgan ijtimoiy iqtisodiy shartlar huquqiy asoslar, fuqarolik huquqining sub'ekt sifatida ishtiroki va uning faoliyatining davlat Yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasida kundalik hayotda o'ta muhim va zarur bo'lgan shartnomalardan biri ekanligi qonunchiligimizda va hayotimizda o'z isbotini topmoqda. Jamiyatning eng oliy boyligi bo'lgan xalq abadiy qadriyatlarini, qudratli salohiyatini o'zida jamlagan. Bu salohiyatni Yuzaga chiqarish jamiyatimizni rivojlantirish va taraqqiy etishining juda kuchli omili bo'lib xizmat qiladi¹.

Inson salohiyati eng faol, eng bunyodkor omil bo'lib, u mamlakatlarning islohatlar va tub o'zgarishlar yo'lidan tinimsiz ilgarilab borishini ta'minlab beradi. Bu omilning kuchi va ta'siri eng avvalo Yuksak ma'naviyat bilan jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. "Huquqiy normalar odamlar" ongiga singan va ular orqali amal qilgan taqdirdagina yashaydi va ro'yobga chiqadi.²

Fuqarolarning moddiy ehtiyojini ta'minlash uchun davlat va Yuridik shaxslar qonuniy tartibda to'g'ri va bir-biriga nisbatan chuqur hurmat va huquqiy normalardan chetga chiqmagan xolda amal qilsalar, Prezidentimiz aytganidek huquqiy normalar odamlar ongiga singan va ular orqali amal qilgan taqdirdagina yashaydi va ro'yobga chiqadi.

O'zbekiston Respublikasining "Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va hususiyalashtirish" to'g'risidagi 1991-yil 19-noyabrdagi qabul qilingan qonunga muvofiq birinchi navbatda aholiga maishiy xizmat ko'rsatish korxonalar ya'ni ustaxonalar, modalar atelezi, va boshqalarning deyarli barchasi hususiyalashtiriladi. Hozirgi paytda xizmat ko'rsatish korxonalari tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirmoqda.

Tadbirkorlar faoliyati bilan shug'ullanayotgan ijarachi buYurtmachi fuqaroning talabiga muvofiq, uning maishiy ehtiyoji yoki boshqa shaxsiy ehtiyojini qondirishga qaratilgan ma'lum bir ishlarni bajarib berish majburiyatini oladi.

Prezidentimiz o'zining "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida havfsizlikka tahdid barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" nomli asarida "Mustaqillik yillarida respublikada xalqaro amaliyotda qabul qilingan, inson huquq va erkinliklari ustuvorligidagidan kelib chiqadigan huquqiy qoidalar va normalarga asoslangan keng huquqiy makon vujudga keltirildi"¹ deb be'jiz aytmagan. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy davlat va fuqaroviy jamiyatini barpo etishda sezilarli natijalar qo'lga

¹ I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: havfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari. Toshkent "O'zbekiston" 1997-yil. 252-bet.

² I.A.Karimov. "O'zbekiston bozor munosabatlarga o'tishning o'ziga xos yo'li". Toshkent "O'zbekiston" 1993-yil 72 – bet.

kiritilmoqda. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi yillarda qabul qilingan qonunlarga asosan O‘zbekistonning siyosiy tizimi, davlat qurulishi, ijtimoiy iqtisodiy hayotni tartibga solishga hamda bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan qonunlar muhim ahamiyat kasb etmoqda, shular tufayli fuqarolar o‘rtasidagi maishiy pudrat shartnomlari yanada rivojlanmoqda.¹

Davlatimiz tomonidan fuqarolarning tadbirkorlik ishlariga keng yo‘l ochib berildi. “Tadbirkorlik” to‘g‘risidagi qonunning qabul qilinishi ham biz fuqarolar uchun keng imkoniyat hisoblanadi.

O‘zbekistonning ijtimoiy – siyosiy tuzumi va iqtisodiy negizini uning Konstitutsiyasining 53-moddasida; “Bozor munosabatlariga o‘tayotgan O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulkchilik munosabatlari tashkil etadi”

O‘zbekiston Respublikasining milliy huquq tizimi mamlakatimizda adolatli, insonparvar jamiyat, kuchli –huquqiy demokratik davlatni shakllantirishda faol va ta’sirchan kuch sifatida xizmat qiladi. Hozirgi vaqtda hususiy maishiy xizmat ko‘rsatish korxonalari tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirmoqda. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanayotgan pudratchi buYurtmachi fuqaroning topshirig‘iga asosan uning maishiy ehtiyoji yoki boshqa shaxsiy ehtiyojini qondirishga qaratilgan ma’lum bir ishlarni maishiy pudrat shartnomasi bo‘yicha bajarib berish majburiyatini oladi.¹

“Bugun yangi demokratik davlat: adolatli jamiyat qurishi, beqiyos salohiyatimizni ishga solish, iqtisodiyotimizni rivojlantirish va ma’naviyatimizni Yuksaltirishda, bir so‘z bilan aytganda, Vatanimizni obod qilish, shu muqaddas zaminda yashayotgan odamlarga farovon xayot sharoiti yaratib berish yo‘lida halqimizning bunyodkorlik va yaratuvchanlik faoliyati yaqqol namoyon bo‘lmoqda”

Prezidentimiz I. A. Karimov o‘zining “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida xavfsizlikka tahdid barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” nomli asarida Yuqorida keltirilgan fikrlarni bejiz bildirmagan.

Agar mulk shakllari xilma-xilligi va birinchi navbatda xususiy mulk har qanday davlatning demokratik negizlari barqarorligining iqtisodiy asosi hisoblansa, real ishlab chiqarish vositalarining o‘rta miqdorlaridan iborat kuchli qatlamning mavjud bo‘lishi buning siyosiy asosi ekanligidir. Aholi orasida haqiqiy mulkdorlar o‘rta qatlamning ko‘pchilikni tashkil etish mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy islohatlarni orqaga qaytarish imkoniyatlarini bartaraf etishning kafolatlari hisoblanadi.

¹ I.A. Karimov “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida” xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari Toshkent “O‘zbekiston” 1997 yil 201 bet

¹ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi Toshkent “O‘zbekiston ” 1992-yil 53-modda

“Iqtisodiy jihatdan sobitqadam va barqaror jamiyatni shakllantirish masallarini ko‘rib chiqar ekanmiz, eng avvalo tadbirkorlik va umuman mulkdorlar sinfi davlat va jamiyat qurilishida, ijtimoiy siyosiy barqarorlikni saqlab turishi va mustahkamlashda qanday rol o‘ynashini nazarda tutish lozim. Ayni o‘rta mulkdorlar sinfi shakllantirayotgan fuqarolik jamiyatining tayanchidir”¹

Fuqarolik huquqi fanidan bizga ma’lumki, Yuridik shaxslar yangi institutlardan hisoblanmaydi, O‘zbekiston mustaqil davlat deb e’lon qilinganidan keyin, hozirgi bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tish davrida yangi mulkiy² munosabatlarining vujudga kelishi oqibatlarida bu institut amaliyotiga keng tatbiq qilish fuqarolik huquqining muhim vazifalaridan bo‘lib hisoblanadi, chunki bu institut bizga qadar ingliz-amerika huquq tizimida keng tarqalgan huquq institutlaridan hisoblanib kelgan.

Hozirgi vaqtda iqtisodiy munosabatlarni isloh qilishning huquqiy asoslarni yaratuvchi bir qator qonuniy hujjatlar qabul qilindi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining Mulkchilik, Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar, Tashqi iqtisodiy faoliyat, CHet el investitsiyalari, ValYutani tartibga solish va boshqa qonunlarni ko‘rsatish mumkin.

Bu qonunlar huquqiy munosabatlarni mazmun jihatidan ham, namoyon qilish shakllari jihatidan ham tubdan o‘zgartirib Yubordi. Fuqarolik –huquiy munosabat ishtirokchilarining tengligi, mustaqilligi, tashabbuskorligiga keng yo‘l ochildi.

Mulkiy xarakterdagi huquiy munosabatlar, ya’ni fuqarolar va jamoalarning moddiy boyliklarni yaratish ularni egallash, bu boyliklardap foydalanish va ularni tasarruf etish sohasida bo‘lgan o‘zaro huquqiy munosabatlarni o‘z-o‘ziga tushuntirilmaydi. Bu munosabatlar ishlab chiqarish munosabatlaridan, ya’ni ijtimoiy munosabatlardan kelib chiqadi va ular bilan chambarchas holda ko‘riladi.³

Mulkiy munosabatlar ishlab chiqarish munosabatlarining huquqiy shakli Yuridik ifodasidir. Mulkiy munosabatlar shahslar o‘rtasidagi, ularning erklari bilan bog‘liq, bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarning alohida toifasi huquqiy munosabatlarni bildiradi. Mulkning barcha shaklini-huquqiy va ommaviy mulkni mustahkamlash va tasarruf qilish huquqlari belgilaydi.

Prezidentimiz I. A. Karimov o‘zining asarida iqtisodiyot haqida shunday fikr bildiradi:

O‘zbekistonni dunyoga tanitish hamkorlik va jahon iqtisodiyotiga qo‘shilishi uchun

¹ Yuridik entsiklapediya Toshkent “SHarq ” nashriyot matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririya ti.

² I.A. Karimov “O‘zbekiston XXI asr bo’sag’asida Toshkent “O‘zbekiston” 1997-yil 196 bet

³ I.A. Karimov O‘zbekiston iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish yo’lida Toshkent, “O‘zbekiston” 1997- yil 196 bet.

zarur huquqiy va shartnomaviy negizini yaratishi borasida ancha ish qilindi.¹

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbliligi: bitiruv malakaviy ishi mavzusi hozirgi jamiyat taraqqiyoti davrida alohida o'ringa egadir. Fuqarolik huquqi fanida fukarolik HUQUQiy munosabat ishtirokchilari yangicha tavsifga ega bo'lgan sub'ekt hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining o'rganganlik darajasi: Mustaqillik yillarida fukarolik munosabati ishtirokchilariga bo'lgan e'tiborni ularga bo'lgan shart-sharoitlar orqali hususan ularni shartnoma munosabatlarida uning yorqin misolini quyidagi olimlarimizni o'rganishlarida ko'rishimiz mumkin, jumladan X.R.Raxmonkulov. I.Anartoev. D.Axrorova. SH.Asyanov. V.Ergashev. N.Juraev. X.B.Boboev, H.Hamraev, f.Maqsudov, S.G'ulomov, R.Ibroximov, YO.Abdullaev, B.Abdukarimov, Mirsaidov, Akromov, M.Pardaev, S.Saidov, M.Nasriddinova, A.Soliev kabi huquqshunos,iqtisodchi olimlarimiz ilmiy asoslarda o'rgangan. Ushbu olimlarning ilmiy izlanishlari to'laqonli mazmun moxiyatini ochib beradi.

Bitiruv malakaviy ishining izlanish darajasi ko'proq nazariy bilimlarga asoslanadi. Bitiruv malakaviy ishida ishtirokchilar tushunchasi, sub'ektlarning mazmuni va mohiyatiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Ishtirokchilar mazmuni, shartnomadagi taraflarning huquq va majburiyatlari, kelib chiqish asoslari hamda shartnomada belgilangan majburiyatlar bajarilmaganda kelib chiqadigan javobgarlik asoslarini ham nazariy jihatdan va adabiyot bilan bog'langan holda ochib borishga asoslanadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari: fukarolik HUQUQiy munosabat ishtirokchilarining nazariy huquqiy asoslari fuqarolik huquqi fanining sub'ekti sifatida va ishtirokchisi sifatida o'rganishimizdan va tahlil qilishimizdan iborat. Bitiruv malakaviy ishining nazariy tomonlari yoritib beriladi.

Hozirda amalda bo'lgan qonunchilikka asoslanib, bozor munosabatlariga o'tish davrida mamlakatimiz ichki muomalasidagi fuqarolik huquqiy munosabatlaridagi ishtiroki masalasini tahlil qilib, ularni yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar beriladi.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti. Fuqarolik huquqiy munosabatlari xsioblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti. Fuqarolik huquqi soxasining sub'ektlar urtasidagi munosabatlar tizimini tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligi. Bitiruv malakaviy ishi nazariy jihatdan amaliyot bilan bog'langan xolatda o'rganganligidir

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati . Yuridik shaxslar va davlat o'rtasida kunadalik moddiy ehtiyojini qondirishda keng qo'llanilishi.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va xajmi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, 2ta

¹ I.A. Karimov O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida havsizlikka tahdid, borqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari Toshkent "O'zbekiston" 1997-yml 194-bet.

bob, xulosa va adabiyotlarni royxatidan iborat bo'lib, matn kompyuterda yozilgan, 73 betdan iborat.

1-bob. FUKAROLIK HUQUQIY MUNOSABAT ISHTIROKCHISI SIFATIDA YURIDIK SHAXSLAR.

1.1. Yuridik shaxslar ularning HUQUQ va majburiyatlari.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha azaldan mulkiy munosabatlarda jismoniy shaxslar bilan bir qatorda ma'lum darajadagi mulk mablag'iga ega bo'lgan ayrim birlashmalar ham ishtirok etganlar. Bundan XX asr oldin Rim davlatida xususiy korporatsiyalar mavjud bo'lib, ular diniy maqsaddagi uyushmalar muhojir duradgorlar uyushmasi dan iborat edi.

Rim Yuristlaridan Gayning guvohlik berishicha, XII-jadval qonunlari diniy maqsaddagi uyushmalarga o'zlari uchun qonunga xilof bo'lmagan holda nizom yaratishlari uchun huquq

berganlar. Rim respublika davrida ko'plab korporatsiyalar, jumladan: ya'ni, magistrlar xizmatchilari korporatsiyasi, turli o'zaro yordam ko'rsatuvchi birlashmalar, shuningdek, dafn etish marosimini o'tkazish bilan shug'ullanuvchi korporatsiyalar hamda Rimning siyosiy va xo'jalik hayotida muhim o'rin tutgan, davlat bilan shartnoma tuzib, davlat hisobidan sarmoya undirib, davlat uchun yirik qurilish ishlarini olib boruvchi tadbirkorlar birlashmasi va boshqalar mavjud edi. Ularning ko'pchiligi prinsipiati davrida Yuridik shaxs sifatida e'tirof etildi.

Fuqarolik huquqining mustaqil sub'ektlari sifatida fuqarolik-huquqiy munosabatlarda qatnashish va shu munosabat bilan muayyan huquq va majburiyatlarga ega bo'lishi layoqati nafaqat fuqarolarga, balki davlat Yuridik shaxslarga ham beriladi.

O'zbekiston Respublikasida Yuridik shaxslar faoliyatini tartibga soluvchi qonunlarning butun bir turkumi vujudga keltirilgan. Siyosiy partiyalar, Banklar va bank faoliyati, Notariat, Ma'suliyati cheklangan va qo'shimcha ma'suliyatli jamiyatlar, Xo'jalik shirkatlari, Xususiy korxonalar, Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish, Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar, Nodavlat notijorat tashkilotlar, Jamoat fondlari, Birja va birja faoliyati to'g'risidagi qonunlar shular jumlasidandir. Ularning har birida turli xo'jalik Yuritish shakliga ega bo'lgan u yoki bu Yuridik shaxslarga o'ziga xos ta'riflar, tushunchalar berilgan.

Amaldagi fuqarolik kodeksi esa ularning barchasini umumlashtirib quyidagicha ta'rif beradi:

O'z mulkida, xo'jalik Yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan ham o'z majburiyatlari Yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot Yuridik shaxs hisoblanadi¹.

Yuridik shaxslar:

tashkiliy birlik;

mulkiy mustaqillik;

mustaqil mulkiy javobgarlik;

fuqarolik muomalasida o'z nomidan harakat qilish belgilariga ega bo'lishi kerak.

Tashkiliy birlik-bu Yuridik shaxsning huquq sub'ekti sifatida tashkil bo'lganligini, muayyan huquq va majburiyatlarga ega bo'lishini bildiradi.

Yuridik shaxslarning ayrim filiallari (xo'jalik bo'limlari, uchastkalari, agentliklari) ma'lum tizimga ega bo'lgan, muayyan tarzda tashkil etilgan bo'lsa ham, ular butun bir tashkilot

¹ O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksiga sharh 1-jild. Toshkent "VEKTOR - PEES" 2010 yil.

(korxona muassasa) ishining bir qisminigina bajaruvchi tashkilotlari bo'lgani tufayli Yuridik shaxs bo'la olmaydi.

Mulkiy mustaqillik-fuqarolik huquqining sub'ekti bo'lishi uchun Yuridik shaxs hisoblangan har qanday tashkilotning o'ziga xos mulki bo'lishi, har qaysi davlat tashkilotining o'ziga birlashtirilgan mulki bo'lishini xoxlaydi. Yuridik shaxslar mustaqil balans yoki smetaga ega bo'lishlari kerak (FKning 39-moddasi, 2-bandi).

Yuridik shaxslarning mol-mulki ularning Ustav doirasida aks ettiriladi. Ustav fondi ta'sischilarning qo'shgan pul mablag'lari, ko'chmas mol-mulkleri, a'zolik badallaridan, tadbirkorlik faoliyatidan topilgan daromadlaridan, fuqarolarning ixtiyoriy hayriya mablag'laridan, aksiyalaridan tushgan dividendlardan va qonunda man etilmagan o'zga manbalardan tashkil topadi. Bu sohada ayrim cheklovlar ham bor. Jumladan, siyosiy partiyalar davlat organlaridan, korxonalar, muassasalar va tashkilotlardan, xorijiy davlatlar va tashkilotlardan, xalqaro tashkilotlardan, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslardan, diniy tashkilotlardan, anonim hayriya beruvchilardan mablag'lar va boshqa mol-mulkler olishi ta'qiqlanadi.

Davlat tashkilotlari davlatga qarashli mulkka nisbatan to'la xo'jalik Yuritish yoki operativ boshqarish huquqigagina egadirlar. Jamoa xo'jaliklari, boshqa kooperativ va jamoat tashkilotlari, ularning birlashmalari o'zlariga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan mulkni egallaydi. Alohida mulkka ega bo'lmagan yoki mustaqil ravishda boshqara olmaydigan va shu sababli boshqa shaxslar bilan xo'jalik munosabatlarida bo'la olmaydigan tashkilotlar fuqarolik huquqining sub'ekti bo'lib hisoblanmaydi.

Mustaqil mulkiy javobgarlik- Yuridik shaxs hisoblangan tashkilot o'z majburiyatlari Yuzasidan o'ziga tegishli bo'lgan (davlat tashkiloti esa, o'ziga birlashtirib qo'yilgan) mulki bilan javob beradi. Yuridik shaxs hisoblangan davlat tashkilotlarining majburiyatlari Yuzasidan davlat javobgar bo'lmaydi, bu tashkilotlar ham davlat tashkilotlari majburiyatlari Yuzasidan javobgar bo'lmaydilar. Davlat bYudjetida turadigan tashkilotlarning qarzini qoplash, mablag' berish shartlari va tartibi O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan belgilanadi.

Yuridik shaxsning Yuqori organi o'ziga qarashli Yuridik shaxs hisoblangan tashkilotlarning qarzlari Yuzasidan javobgar bo'lmaydi. Ammo Yuridik shaxsning Yuqori organi o'ziga bo'ysunadigan tashkilotning qarzlari uchun qonunda yoki Nizomda nazarda tutilgan hollarda javobgar bo'lishi mumkin. Quyi tashkilotlar ham o'zlarining Yuqori tashkilotlari majburiyatlari Yuzasidan javobgar bo'lmaydilar. Yuridik shaxslar o'z majburiyatlari bo'yicha o'zlariga qarashli butun mol-mulki bilan javob beradi. Davlat korxonasining mol-mulki etarli bo'lmaganida davlat uning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgar bo'ladi.

Yuridik shaxsning bankrotligi uning mulkdori yoki ta'sischining g'ayriqonuniy

harakatlari tufayli vujudga kelgan bo'lsa, Yuridik shaxsning mol-mulki etarli bo'lmaganda uning mulkdori zimmasiga subsidiar javobgarlik yuklatilishi mumkin.

Fuqarolik muomalasida o'z nomidan harakat qilish - Yuridik shaxs hisoblangan tashkilot o'z nomidan huquqiy munosabatlarda qatnashib, turli bitimlar tuza olishi, mulkiy va mulkiy harakterda bo'lmagan huquqlarga ega bo'la olishi va majburiyatlarni vujudga keltira olishi demakdir. Yuridik shaxs sudda, xo'jalik sudida mustaqil ravishda da'vogar va javobgar bo'la oladi.

Har bir Yuridik shaxs o'z firma nomiga ega bo'lishi talab etiladi. Firma nomi Yuridik shaxsning tashkiliy-huquqiy shaklini bildiradi. Masalan, "Sofiya" savdo-ishlab chiqarish jamoa korxonasi. Bu erda "Sofiya" korxonaning nomi, ya'ni, korxonaning mahsulot va xizmatlari "Sofiya" yorlig'i ostida chiqariladi. Savdo ishlab chiqarish korxona faoliyatining harakterini, jamoa korxonasi korxonaning jamoa mulkchiligiga asoslanganligini bildiradi.

Yuridik shaxslar rasmiy nomga, ya'ni, davlat nomidan ega bo'lishlari ham mumkin. Yuridik shaxslarga rasmiy nomni berishda O'zbekiston Respublikasi Hukumati ruxsat beradi.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000 yil 28 yanvardagi Farmoniga ko'ra, Toshkent Davlat universitetiga O'zbekiston Milliy universiteti maqomi berildi.

Yuridik shaxs institutini takomillashtirish juda qiyin va o'ta muhim masalalardan biri bo'lib uni chuqur ilmiy tadqiqotlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Yuridik shaxslarni takomillashtirish masalasi tarixdan ma'lumki Yuridik shaxs tushunchasi vujudga kelgan kundan boshlab olib borilgan bo'lib XIX asrda bir qator fundamental nazariyalarni yaratishga olib keldi.

Sobiq sovet Yuridik ilmi Yuridik shaxslarni o'rganishga jiddiy e'tibor berdi. 40-50 yillarda ushbu institutga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlar paydo bo'ldi. Bu davrda sivilist olimlar o'z e'tiborlarini ko'proq davlatga tegishli Yuridik shaxslarni o'rganishga qaratdilar.

Iqtisodiyotni rivojlanishining turli bosqichlarida birinchi o'ringa Yuridik shaxslar to'g'risidagi nazariyalarni xususiyatlari ilgari surildi. Bu esa o'z navbatida Yuridik shaxs instituti rivojlanishining evol'yusiyasiga turtki bo'ldi.

Yuridik shaxs o'z faoliyatida o'z ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan maqsadlarga muvofiq fuqarolik huquq layoqatiga ega bo'ladi. Tashkilotlar bilan fuqarolar o'rtasidagi huquq layoqatlarining hajmida farq bo'lishi tabiiydir. Tashkilotlar fuqarolarga nisbatan belgilangan birmuncha huquq va majburiyatlarga ega bo'la olmaydilar, faqat o'z ustav yoki nizomlarida ko'rsatilgan faoliyat bilangina shug'ullana oladilar.

Yuridik shaxsning maxsus huquq layoqati uning ustavi, nizomi yoki qonun hujjatlari bilan belgilanadi (FKning 41-moddasi, 3-bandi).

Yuridik shaxs hisoblangan tashkilot yoki korxona qatnashadigan munosabatlarning doirasi uning tashkil qilinish maqsadlari bilan hamda amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlarning

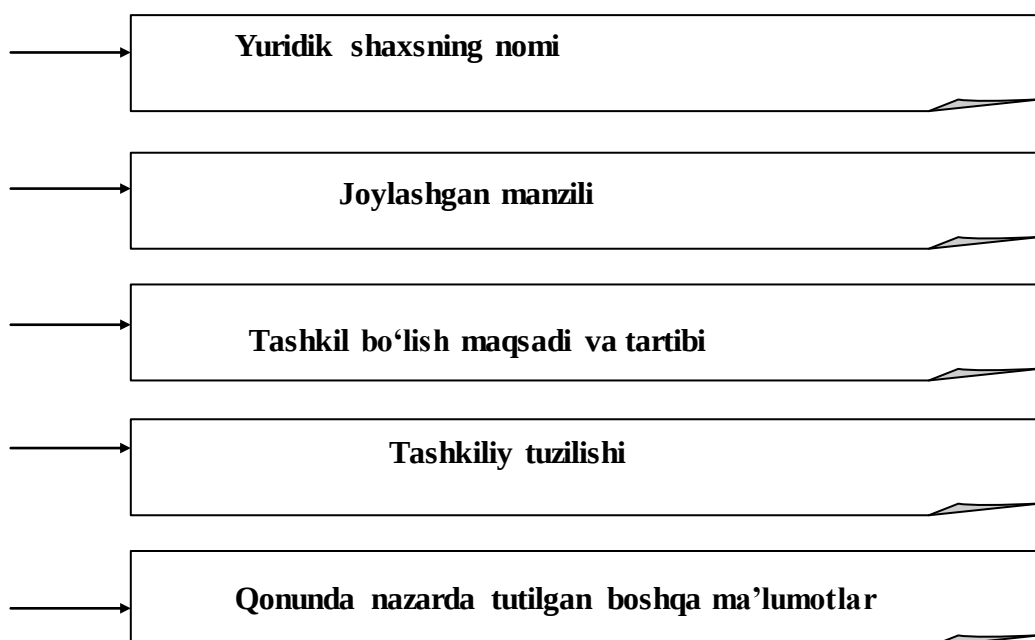
harakteri bilan belgilanadi. Yuridik shaxs o'zi qatnashadigan munosabatlarga qarab ma'lum huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi. SHunday qilib, Yuridik shaxsning huquq layoqati, unga maxsus Yuklangan vazifalar bilan belgilanadi. Yuridik shaxs qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan ayrim faoliyat turlari bilan faqat maxsus ruxsatnoma (litsenziya) asosidagina shug'ullanishi mumkin.

Masalan, neft, neft mahsulotlari va gaz qazib chiqarish, ularni qayta ishlash va sotish faoliyati.

Fuqarolik huquqida fuqarolarga nisbatan huquq layoqatining tenglik prinsipi o'rnatilgan, fuqarolik huquq layoqatining mazmuni hamma fuqarolar uchun qonun bilan teng hajmda belgilangan bo'lsa, Yuridik shaxslarning huquq layoqati undan farqlanib, ularning har qaysi turi uchun har xil bo'ladi. U barcha Yuridik shaxslar uchun birorta umumiy hajmda oldin emas, balki konkret Yuridik shaxsning paydo bo'lishida, uning ish maqsadlariga qarab, qonun, ustav yoki nizomlarida belgilanadi.

Yuridik shaxslarning muomala layoqati ham fuqarolik muomala layoqatidan farq qiladi. Agar fuqarolarda huquq layoqatidan farq qilib, muomala layoqati muayyan yoshga etgach vujudga kelsa, muomala layoqati Yuridik shaxslarda huquq layoqati bilan bir vaqtda tashkil topadi. SHu bilan birga fuqarolik muomala layoqatidan farq qilib Yuridik shaxslarning muomala layoqatini cheklash va uni muomalaga layoqatsiz deb topish mumkin emas.

Yuridik shaxs o'z ustavi yoki nizomi asosida harakat qiladi. Yuridik shaxsning huquq layoqati, uning ustavi yoki nizomi tasdiqlangan paytdan boshlab yoki tegishli vakolatli idora bu Yuridik shaxsni tashkil etish haqidagi qaror chiqargandan keyin vujudga keladi. Yuridik shaxs davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan boshlab tashkil etilgan hisoblanadi (FKning 44-moddasi, 4-bandi).



Yuridik shaxsning ta'sis hujjatlari qonun talablari darajasida bo'lsa, uni uch ish kunida davlat ro'yxatidan o'tkazish lozim. Ayrim Yuridik shaxslarni tashkil qilish va davlat ro'yxatidan o'tkazish qonun bilan ta'qiq qilinadi.

Masalan, Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi, respublikaning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi, xalqning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi, shuningdek, harbiylashtirilgan birlashmalarning, milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalar hamda jamoat birlashmalarining maxfiy jamiyat va uYushmalarining tuzilishi va faoliyati ta'qiqlanadi.

Yuridik shaxsning ustavi yoki u haqidagi nizom shunday hujjatki, bunda uning faoliyati uchun Yuridik ahamiyatga ega bo'lgan qoidalar mustahkamlanadi.

Yuridik shaxsning organlari ham bo'ladi. Yuridik shaxs qonun, ustav yoki nizom bo'yicha belgilangan vakolatlar doirasida harakat qiluvchi o'z organlari orqali fuqarolik huquqlari va burchlariga ega bo'ladi.

Yuridik shaxslarning muomala layoqati, ya'ni o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlari va burchlarini olish layoqati, ularning organlari orqali amalga oshiriladi. Yuridik shaxslarning organlari qonun, ustav yoki nizomga muvofiq ravishda Yuridik shaxsning erk-irodasini ifodalaydi va Yuridik shaxs nomidan faoliyat olib boradi.

Yuridik shaxslar quyidagi usullarda vujudga kelishi mumkin:

1. **Buyruq orqali.** Bunday usul bilan davlat tashkilotlari hisoblangan Yuridik shaxslar tashkil topadi.

2. **Murojaat qilish usuli.** Bunda muassislar tomonidan tuziladigan Yuridik shaxslarning vujudga kelishi imkoniyati qonun tomonidan oldindan belgilab qo'yilmagan bo'ladi. Bunday hollarda davlat organi xuddi shunday Yuridik shaxsning bo'lish-bo'lmasligini maqsadga muvofiqligini tekshiradi.

3. **Ruxsat olish usuli.** Bunday usulda tashkil topadigan Yuridik shaxslarning vujudga kelish imkoniyatlari qonunlarda oldindan belgilab qo'yiladi va ularning tashkil bo'lish-bo'lmasligi maqsadga muvofiqligi tekshirilmaydi, balki ta'sis hujjatlarining qonunga muvofiqligi tekshiriladi xolos. Yuridik shaxs ta'sis shartnomasi ishtirokchilar tomonidan tuziladi, ustavi esa tasdiqlanadi.

Yuridik shaxs murojaat qilish va ruxsat olish usullari orqali tashkil topganda albatta, uni tashkil qiluvchilar tashabbuskor guruh bo'ladi. Bu guruh fuqarolar (jismoniy shaxslar)dan ham,

Yuridik shaxslardan ham iborat bo'lishi mumkin. Ular muassislar yoki ta'sischi deb ataladi. Ta'sischi orasida davlat ham uning organlari bo'lishi mumkin. Muassislar ko'p hollarda Yuridik shaxsning mol-mulkini vujudga keltirishga o'z ulushini qo'shadi. Bu ulushlar asosida ko'p hollarda ustav fondi tashkil topadi.

Yuridik shaxs o'z faoliyatida ko'zlangan maqsad bo'yicha tijoratchi va tijoratchi bo'lmagan turlarga bo'linadi (FKning 40-moddasi). Yuridik shaxslarning tijoratchi turlari muassislarning foyda olish maqsadini ko'zlab tuziladi. Notijorat turlarida muassislar foyda olish maqsadini ko'zlamaydilar.

Qonunga muvofiq tijoratchi Yuridik shaxslar ham va notijorat Yuridik shaxslar ham tadbirkorlik bilan shug'ullanishlari mumkin, lekin bunda, tijorat Yuridik shaxslardan farq qilib notijorat Yuridik shaxslar o'z tadbirkorlik faoliyatlaridan olgan foydani faqat a'zolarining ehtiyojini qondirish yoki o'zga maqsadni amalga oshirish uchun ishlatadilar. Olingan foydani boshqa maqsadlarda ishlatilishiga yo'l qo'yilmaydi. SHu munosabat bilan notijorat Yuridik shaxslarga nisbatan Fukarolik kodeksida "foyda olishni maqsad qilib qo'ymagan" degan ibora emas, balki, "foyda olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib qo'ymagan" iborasi belgilangan. Bu esa, notijorat tashkiloti tadbirkorlik bilan shug'ullanishi muayyan foyda ko'rishi mumkinligini belgilaydi. Faqatgina notijorat Yuridik shaxslarning asosiy maqsadi foyda olish bo'lmaydi, xolos.

Yuridik shaxs bekor bo'lganida ularning tijorat turlarida Yuridik shaxs hamma kreditorlar bilan hisob-kitob qilgandan keyin mol-mulki muassislar o'rtasida taqsimlab olinadi. Notijorat harakterdagi Yuridik shaxslarda esa qolgan mol-mulkka nisbatan muassislar haq-huquqqa ega bo'lmaydilar. Yuridik shaxslarning davlat ro'yxatidan o'tish ma'lumotlari, shuningdek o'ziga xos nomi davlat reestriga kiritiladi.

Yuridik shaxs birlashganida ikki yoki bir necha tashkilot o'zining mustaqil ravishda ish olib borishini bekor qiladi va yagona tashkilotga birlashadi, ularning huquq va majburiyatlari yangidan vujudga kelgan Yuridik shaxsga o'tadi.

Yuridik shaxs bo'linganda o'z faoliyatini bekor qiladi va uning negizida ikki yoki bir necha Yuridik shaxs paydo bo'ladi hamda avvalgisining huquq va majburiyatlari yangidan vujudga kelgan Yuridik shaxslarga o'tadi.

Yuridik shaxslar qayta tashkil etilganida universal huquqiy vorislik vujudga keladi.

Yuridik shaxsni tugatish uning huquq va burchlari huquqiy vorislik tartibida boshqa shaxsga o'tmasdan bekor qilinishiga olib keladi.

Fuqarolik kodeksining 53-moddasida Yuridik shaxslarni tugatish asoslari quyidagicha belgilangan:

1. "Yuridik shaxs muassislarining yoki ta'sis hujjatlari bilan tugatishga vakolat berilgan

Yuridik shaxs organining qaroriga muvofiq;

2. Yuridik shaxsning amal qilish muddati tugashi;

3. Yuridik shaxsni tashkil etishdan ko'zlangan maqsadga erishilganligi munosabati bilan;

4. Yuridik shaxsni tashkil qilish chog'ida qonun hujjatlari buzilishiga yo'l qo'yilganligi sababli, agar bu buzilishlarni bartaraf etib bo'lmasa, sud Yuridik shaxsni ro'yxatdan o'tkazishni haqiqiy emas deb topganida;

5. Yuridik shaxs faoliyati ruxsatnomasiz (litsenziyasiz) amalga oshirilganda;

6. Qonun bilan taqiqlab qo'yilgan faoliyat amalga oshirilgan taqdirda;

7. FKda nazarda tutilgan boshqa hollarda sudning qaroriga muvofiq tugatiladi;

8. FKning 57-moddasida aytilganidek, Yuridik shaxsning bankrot deb hisoblanishi uning tugatilishiga olib keladi¹.

Yuridik shaxs tugatilayotganda, tugatish komissiyasi tayinlanadi. Tugatish komissiyasi Yuridik shaxsni davlat ro'yxatidan o'tkazish haqidagi ma'lumotlar bosib chiqarilgan matbuot organlarida Yuridik shaxsning tugatilishi hamda uning kreditorlar tomonidan talablarni bayon etish tartibi va muddati haqida xabar e'lon qiladi (FKning 55-moddasi). Bu muddat tugatish haqida xabar e'lon qilingan paytdan boshlab ikki oydan kam bo'lishi mumkin emas.

Yuridik shaxslarni turlari jamiyatda mavjud bo'lgan mulk shakllariga bevosita bog'liqdir. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida mulk xususiy mulk va ommaviy mulk shakllarida bo'lib, Yuridik shaxslar ham, o'z navbatida, davlatga tegishli va xususiy (nodavlat) Yuridik shaxslarga bo'linadi.

Fukarolik kodeksining 40-moddasida aytilganidek, foyda olishni o'z faoliyatini maqsadi qilib olgan (tijoratchi tashkilot) yoki foyda olishni ana shunday maqsad qilib olmagan tashkilot (tijoratchi bo'lmagan tashkilot) Yuridik shaxs bo'lishi mumkin.

Tijoratchi bo'lgan Yuridik shaxslar jumlasiga xususiy korxonalar, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlari, ishlab chiqarish kooperativlari hamda unitar korxonalar kiradi.

Tijoratchi bo'lmagan Yuridik shaxslar jumlasiga jamoat birlashmalari, jamoat fondlari va mulkdor tomonidan moliyaviy ta'minlab turiladigan muassasalar kiradi.

Tijoratchi bo'lmagan tashkilotlar o'z ustavida belgilangan maqsadlarga mos keladigan doiralarda tadbirkorlik faoliyatlari bilan ham shug'ullana oladi. Nodavlat, notijorat tashkilotlarning davlat va jamiyat hayotidagi ahamiyatidan kelib chiqib, 1999 yil 14 aprelda O'zbekiston Respublikasining Nodavlat notijorat tashkilotlar to'g'risidagi qonuni qabul qilindi va amalga kiritildi.

Yuridik shaxslar o'zlarining faoliyatlarini muvofiqlashtirish, manfaatlarini ifoda etish hamda himoya etish maqsadida uyushmalar (ittifoq) shaklida birlashmalar tuzishlari mumkin.

¹ O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksiga sharh 1-jild. Toshkent "VEKTOR - PEESS" 2010 yil.

Uyushma Yuridik shaxs hisoblanib, uning a'zolari o'z mustaqilliklarini va Yuridik shaxs huquqlarini saqlab qoladilar. Uyushma o'z a'zolarining majburiyatlari bo'yicha uyushmaning ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan miqdorda va tartibda subsidiar javobgar bo'ladi¹

Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari ham Yuridik shaxs sifatida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning qatnashchilaridir.

Yuridik shaxslar o'z faoliyatlarida fuqarolik kodeksi normalariga, soha qonunlariga shuningdek, ustavlariga va boshqa ta'sis hujjatlariga asoslangan holda ish olib boradilar.

O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi 2001 yil 6 dekabrda qabul qilingan qonuni 3-moddasiga muvofiq muassislarning (ishtirokchilarning) ulushlariga (hissalariga) bo'lingan ustav fondiga (ustav kapitaliga) ega bo'lgan tijorat tashkiloti xo'jalik shirkati hisoblanadi, bunday shirkatda muassisar (ishtirokchilar) yoki ulardan ayrimlari shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyati Yuritishda shaxsan ishtirok etadilar. Xo'jalik shirkati, agar uning ta'sis shartnomasida boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, nomuayyan muddatga tuziladi va qonun hujjatlarida ta'qiqlanmagan har qanday turdagi faoliyatni amalga oshirishi mumkin.

Xo'jalik shirkati qonunda belgilangan tartibda boshqa Yuridik shaxslarning muassisi (ishtirokchisi) bo'lishi, vakolatxonalar va filiallar tashkil etishi mumkin.

"Qonunda berilgan ta'rifda shirkatlarning quyidagi belgilari yaqqol o'z ifodasini topgan:

- a) ustav fondi (ustav kapitali) ishtirokchilarning ulushlariga bo'linganligi;
- b) shirkatning tijoratchi Yuridik shaxs ekanligi;
- v) ishtirokchilar shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyatini Yuritishda shaxsan qatnashishlari, ishtirok etishlari².

T.Kashanina ta'rifida shirkatning o'ziga xos bir belgisi o'z ifodasini topganki, bu belgi shirkatning o'ziga xos Yuridik tabiati, mohiyatini ifodalaydi. Muallif shirkatning shartnomaga asoslangan korporatsiya ekanligiga asosiy urg'u beradi. Haqiqatan ham, shirkatning birdan-bir va asosiy ta'sis hujjati-bu ta'sis shartnomasi. Demak, shirkat boshqa hech qanday ustav, nizomga asoslanmaydi.

Ishtirokchilari o'z o'rtalarida tuzilgan shartnomaga muvofiq shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan hamda uning majburiyatlari bo'yicha o'zlariga qarashli mol-mulk bilan javob beradigan shirkat to'liq shirkat hisoblanadi. qonunda to'liq shirkat ishtirokchilari deganda «to'liq sheriklar» tushunilishiga alohida urg'u beriladi. 1991 yil 31 mayda qabul qilingan SSR Ittifoqi va ittifoqdosh respublikalar fuqarolik (grajdanlik)

¹ O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksiga sharh 1-jild. Toshkent "VEKTOR - PEES" 2010 y

² Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi 2001 yil 6 dekabrda qabul qilingan qonuni 3-moddasiga

qonunchiligi Asoslarining¹ 19-moddasi 2-bandida ham to'liq shirkatga legal ta'rif mavjud. Bunga ko'ra, «ishtirokchilari o'z o'rtalarida tuzilgan shartnomaga muvofiq shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan va shirkat mol-mulki etishmagan taqdirda o'ziga tegishli barcha mol-mulk bilan shirkat majburiyatlari bo'yicha solidar javobgar bo'ladigan shirkat to'liq shirkat deb e'tirof etiladi». Albatta, bu ta'rifda shirkat a'zolarining shirkat majburiyatlari uchun javobgarlik hajmi to'g'risida muayyan aniqlashtiruvchi belgilar o'z mujassamini topgan. SHu sababli ham asoslardagi to'liq shirkat tushunchasini ancha aniqroq va mukammalroq deb hisoblash mumkin. T.Kashanina to'liq shirkatga ilmiy ta'rif berishdan oldin to'liq shirkat iborasini mantiqiy tahlil etadi. Uning fikricha, to'liq shirkat (to'la sherikchilik)ni shartli ravishda tushunish lozim. To'liq sherikchilik, aslo, uning ishtirokchilari o'z mol-mulkларini to'la birlashtiradilar va shaxsiy sa'y-harakatlarini faqat birgalikdagi faoliyatga qaratadilar, degan ma'noni anglatmaydi. Mulkiy ulushlar va shaxsiy sa'y-harakatlar hajmlari turlicha bo'lishi mumkin va u ishtirokchilarning o'zlari tomonidan belgilanadi. **«to'liq shirkat-bu ikki va undan ortiq shaxsning umumiy mablag'lar asosida xo'jalik faoliyatini amalga oshirish uchun birlashuvi bo'lib, bunda xo'jalik faoliyati barcha ishtirokchilar nomidan Yuritiladi va ular boshqa barcha ishtirokchilar (shariklar) uchun bevosita, cheklanmagan va solidar javobgar bo'ladilar¹.**

Eng avvalo, shuni ta'kidlash o'rinliki, bu ta'rifda to'liq shirkat ishtirokchilarining o'zaro va shirkat bo'yicha mas'uliyatiga asosiy urg'u beriladi. To'liq shirkat o'z tarkibi bo'yicha nisbatan murakkab bo'lmagan tashkilot hisoblanadi. U bir qarashda oddiy shirkatga o'xshab ketadi. Ammo oddiy shirkat Yuridik shaxs emas va uning ishtirokchilari bir-birlari bilan faqat qat'iy shaxsiy majburiyatlar bilan bog'liq xolos. To'liq shirkat esa o'zining alohida mol-mulkiga ega bo'lgan Yuridik shaxs hisoblanadi. SHuni e'tirof etish lozimki, to'liq shirkatda ishtirokchilarning o'z shaxsiy mehnati, sa'y-harakatlari bilan ishtirok etish alohida muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, u barcha ishtirokchilarni birgalikdagi faoliyatdan o'ta manfaatdorligini ta'minlaydi. Birgalikdagi faoliyat jarayonida barcha ishtirokchilar bir-birlarining ishlarini o'zaro nazorat qiladilar, kuzatib boradilar. Ikkinchidan, har bir ishtirokchiga korporatsiya faoliyati yakuniy natijasi qat'iy bog'liq bo'lgani sababli bunday korporatsiyaga kishilarning uyushuvi faqat ishonchga asoslangan bo'lishini taqozo qiladi. O'z-o'zidan ravshanki, o'zaro ishonchga asosan kishilar doirasi unchalik keng bo'lmaydi, demak, korporatsiya o'ziga xos ixcham va kompakt bo'lishi tabiiy. Xo'jalik Yuritishning tashkiliy huquqiy shakli bo'lgan to'liq shirkatni minglab va hatto Yuzlab xodim ishlovchi korxonalar tashkil etish, yirik miqdordagi kapitallarni birlashtirish uchun asos ko'plab bo'lmaydi. To'liq shirkatda ishtirokchilar qo'shgan ulushlar

¹ Vedomosti S'ezda narodnykh deputatov SSSR i Verxovnogo Soveta SSSR. 1991. №26. s. 1030

¹ Kashanina T. Korporativnoe pravo. M.; Norma 1999. - 162-163 s.

hajmi juda muhim ahamiyatga ega emas. SHodmonov F.YU. Xo‘jalik shirkatlari rivojlanishi, ularning ishtirokchilari o‘rtasidagi mulkiy-huquqiy munosabatlarning xususiyatlari hisobga olingan holda solidar majburiyat yoki qonunda belgilangan holda yoki majburiyat narsasi qismlarga bo‘linmaydigan bo‘lsa, vujudga kelishini ta’kidlaydi.¹

To‘liq shirkatda agar sinchiklab o‘rganilsa har bir ishtirokchining majburiyatlarini ulushlarga ajratish mumkin. Biroq, bu kreditorlar uchun maqsadga muvofiq emas, o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. SHu sababli ham qonunda solidar majburiyat belgilangani ham oqilona echim bo‘lgan deb aytish mumkin. Bunda ko‘proq shaxsiy ishtirok etish bilan bog‘liq omillar etakchi ahamiyatga ega ekanligini ham unitmaslik lozim.

Kommandit shirkatda turlicha huquqiy maqomga ega bo‘lgan ikki guruh ishtirokchilar farqlanadi. Bir tomondan, barcha tashkiliy ishlarni olib boruvchi boshqaruvchi ishtirokchilar va boshqa tomondan qo‘shgan kapitali hajmidan qat’iy nazar shirkatni boshqarishda bir xilda huquqlarga ega bo‘lgan boshqa ishtirokchilar guruhi. Kommandit shirkat yoki to‘liq shirkatga nisbatan ko‘proq kapitallarni to‘plash, birlashtirish imkonini beradi. Aslini olganda, o‘zining barcha mol-mulki va mablag‘larini tadbirkorlik o‘yiniga tikishni xohlovchilardan ko‘ra muayyan miqdordagi kapitalnigina tikadigan shaxslar har doim ko‘proq topiladi. Ayni vaqtda serg‘ayrat va uddaburon tadbirkorlar bu usulni qo‘llagan holda boshqalarning mablag‘larini o‘z tadbirkorlik faoliyatiga jalb eta oladilar. Kommandit shirkat to‘liq shirkatga qaraganda bir oz murakkab tarkibli bo‘lsa ham, boshqa xo‘jalik Yurituvchi sub’ektlarga nisbatan olganda, nisbatan sodda hisoblanadi. Albatta, bu shirkatning eng asosiy xususiyati uning ishtirokchilari javobgarligi harakteri bilan bog‘liq. U ikki tomonlama, ikki yoqlama harakterga ega. Ta’sischilar (to‘liq ishtirokchilar ular bir yoki bir necha bo‘lishlari mumkin) shirkat majburiyatlari uchun to‘liq hajmda javobgar bo‘ladilar. Ularning javobgarligi, ular tomonidan shirkat ustav kapitaliga qo‘shgan ulushlari hajmidan qat’iy nazar to‘la miqdorda belgilanadi. Xuddi shu ma’noda olganda to‘liq a’zolar javobgarligi cheklanmaydi. Agarda shirkat mol-mulki etarli bo‘lmasa, u holda to‘liq a’zolarining shaxsiy (xususiy) mol-mulklariga ham shirkat majburiyatlari bo‘yicha javobgarlik qaratiladi. Xuddi shu sababli ham ularni to‘liq ishtirokchilar deb aytish ularning huquqiy maqomiga mos keladi. Ularning javobgarligi solidar hisoblanadi, ya’ni, bir ishtirokchi hamma ishtirokchi uchun va hamma ishtirokchi bir ishtirokchi uchun javob beradi. Kreditorlar ularning har biriga talab qo‘yishlari mumkin.

To‘liq ishtirokchilarning kuchaytirilgan javobgarligi kommandit shirkat mol-mulkigagina hissa qo‘shadigan boshqa ishtirokchilar ishonchini o‘ziga xos ravishda kafolatlaydi.

SHirkatga faqat mol-mulk bilan ulush qo‘shuvchi a’zo kommandit a’zo, hissa qo‘shuvchi

¹ SHodmonov F.Yu. Bozor iisodiyoti sharoitida shartnoma majburiyatlarini buzganlik uchun fukarolik-xukukiy javobgarlik muammolari. Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. T.; 2002. - 12 b.

a'zo deb ataladi. Kommandit a'zolar shirkat majburiyatlari bo'yicha faqat shirkat ustav kapitaliga qo'shgan ulushlari hajmida javob beradilar. Hissa qo'shuvchilar uchun bunday cheklangan javobgarlikni belgilanishi kommandit shirkatning potensial ishtirokchilari doirasini kengaytiradi. SHunga qaramasdan, baribir kommandit shirkat a'zolari unchalik ko'p bo'lmaydi. T.Kashaninaning ko'rsatishicha, kommandit shirkat quyidagi hollarda to'liq shirkat negizida vujudga keladi:

a) to'liq shirkatga yangi mablag'lar jalb etishga zarurat tug'ilib, biroq to'liq ishtirokchi bo'lishni hech kim xohlamagan taqdirda;

b) to'liq shirkat a'zolaridan birortasi vafot etganda, muomalaga layoqatsiz deb topilganda, u holda uning merosxo'rlari yoki vasiylari shirkatning to'liq a'zosi bo'lishni xohlamasdan kommandit a'zo bo'lib qolishlari mumkin.¹

Kommandit shirkatning tarkibini harakterlovchi yana bir holat shundan iboratki, u eng kamida ikki ishtirokchidan-bir ishtirokchi va bir kommandit ishtirokchidan iborat bo'lishi lozim.

Legal ta'riflarga ko'ra shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyatining amalga oshiradigan hamda shirkatning majburiyatlari bo'yicha o'zlarining butun mol-mulkleri bilan javob beradigan ishtirokchilar (to'liq ishtirokchilar) (to'liq sheriklar) bilan bir qatorda shirkat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlari qo'shgan hissalar doirasida javobgar bo'ladigan hamda shirkat tomonidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etmaydigan bir yoki bir necha ishtirokchi (hissa qo'shuvchi, kommanditchi) mavjud bo'lsa, bunday shirkat kommandit shirkat hisoblanadi.

1991 yilda qabul qilingan fuqarolik qonunchiligi asoslarining 19-moddasi 3-qismida ham kommandit shirkatga ta'rif berilgan bo'lib, o'zining mohiyatiga ko'ra Yuqoridagi ta'rif bilan aynan bir xil. Farqi shundan iboratki, asoslarda kommandit ishtirokchilar shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etmasligiga urg'u berilmagan. Kommandit shirkatga doktrinal (ilmiy) ta'riflar ham berilgan.² Biroq ularning barchasiga to'xtalmasdan ushbu sohada bilimdon hisoblanadigan T.Kashanina bergan ta'rifga diqqat e'tiborni qaratishni lozim. Bunga ko'ra kommandit shirkat (sadoqatli sheriklar) –bu paylarga asoslangan korporatsiya (kishilar uYushmasi) bo'lib, bunda hissa qo'shuvchilar shirkat kreditorlari oldida o'z qo'shgan ulushlari hajmida javob beradi. To'liq ishtirokchilar esa o'zlarining shaxsiy mol-mulkleri bilan cheklanmagan va solidar ravishda javob beradilar.³ Albatta, bu ta'rif muayyan ma'noda kommandit shirkatning asosiy xususiyatlarini o'zida ifodalaydi. Ammo, to'liq ishtirokchilar va kommandit ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlar harakterini ochib bera

¹ Kashanina T. Korporativnoe pravo. M.; Norma, 1999. – s. 170

² Korovoyko A.V. Reorganizatsiya xozyaystvennykh obshchestv. M.; 2001. – s. 34 V.V. Dolinskaya. Torgovye obshchestva: sravnitel'nyy analiz.//Vestnik MGU seriya //, pravo. 1992. №3. – s. 57

³ : Kashanina T. Korporativnoe pravo. M.; Norma, 1999.- s. 169

olmaydi. Ikki guruh ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlar o'zaro ishonchga asoslanadi. Ularda o'zaro manfaatlar uyg'unligi kabi umumiylik mavjud.

Kommandit shirkatning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri uning hissa qo'shuvchilarini shirkat faoliyatiga rahbarlik qilishda ishtirokini cheklanishida namoyon bo'ladi. Umumiy qoidaga ko'ra kommandit shirkatni boshqarish to'liq sheriklar tomonidan amalga oshiriladi. Bunda to'liq sheriklar to'liq shirkatda qanday tarkibda boshqarishni amalga oshirsa bu holat amal qiladi. Hissa qo'shuvchilar shirkat nomidan o'zlaricha ish Yuritib olmaydilar, shirkat nomidan uchinchi shaxs oldida qandaydir majburiyatlar vujudga kelishiga olib keluvchi harakatlarni ham sodir eta olmaydilar. Kommandit ishtirokchining mas'uliyati cheklangan, u kreditorlar oldida to'liq mas'uliyatli ishtirokchi sifatida ish ko'ra olmaydi. Albatta, hissa qo'shuvchi umuman shirkat nomidan harakat qila olmaydi, deb aytish mumkin emas. Xo'jalik shirkatlari to'g'risidagi Qonunning 29-moddasi 2-qismiga asosan hissa qo'shuvchilar faqat ishonchnoma asosida kommandit shirkatni boshqarish va uning ishlarini Yuritishda ishtirok etishga haqli. Hissa qo'shuvchilar kommandit shirkatni boshqarish va uning ishlarini Yuritish bo'yicha to'liq sheriklarning xatti-harakatlari xususida bahslashishga haqli emaslar. Hissa qo'shuvchilar shirkat faoliyatida shaxsan ishtirok etadilarmi, degan savol tug'iladi. Taniqli sivilist olim G.V.SHERSHENEVICH ushbu savolga salbiy javob beradi. SHaxsiy ishtirokni u intellektual qatnashuv yoki boshqarishda ishtirok etish ma'nosida tushunadi¹. T.KASHANINA bu fikr-mulohazalarni g'oyat tanqidiy baholaydi. Uning fikricha, shaxsiy ishtirok, shaxsan qatnashuvni kengroq ma'noda tushunmoq lozim. Nafaqat qonunda ruxsat etilgan ko'rinishlarda ishtirok etish, balki shirkat faoliyati samaradorligiga ko'maklashadigan turli foydali maslahatlar, fikr-mulohazalar bildirish, e'tibor bildirish, nazorat qilish, ishonchnoma asosida vakillik qilish, shirkat foydasini ko'zlab qandaydir texnik harakatlarni sodir etish ham shaxsiy ishtirok sifatida baholanishga arzimaydimi? Albatta, bunda shaxsiy ishtirok to'liq ishtirokchilarniki kabi salmoqli bo'lmasligi mumkin, biroq u baribir shaxsan qatnashuv sifatida baholanishi lozim¹. T.Kashaninaning ushbu fikr-mulohazalarida, albatta, jon bor. Ammo shuni unutmaslik lozimki, shaxsiy ishtirok eng avvalo ishtirokchining shirkat faoliyatida o'z shaxsiy mehnati bilan qatnashuvi shaklida namoyon bo'ladi. SHaxsiy ishtirok etish qonun yoki ta'sis shartnomasida ishtirokchi zimmasiga Yuklangan majburiyat hisoblanadi. Agarda ishtirokchi ushbu majburiyatni bajarmasa, u holda shirkat faoliyatini amalga oshirib bo'lmaydi. SHu ma'noda olganda shaxsan ishtirok etish faqat to'liq ishtirokchi zimmasiga Yuklangan majburiyat hisoblanadi. Hissa qo'shuvchi esa, faqat mol-mulk yoki pul mablag'lari bilan ulush qo'shadi, xolos. Uning o'z mehnati bilan shaxsan ishtirok etishi qonunda belgilab qo'yilmagan. SHaxsan ishtirok etish, bu

¹ SHERSHENEVICH G.F. Uchebnik torgovogo pravo. M., 1919. – s. 130

¹ KASHANINA T. Korporativnoe pravo. M.; Norma, 1999. – s. 165

uning huquqi, majburiyati emas. U shaxsan ishtirok etsa ham, ishtirok etmasa ham bu holat shirkat faoliyatini normal amalga oshirishga ta'sir qilmaydi. Yana bir jihatini unutmaslik lozimki, kommandit, ishtirokchi shaxsan ishtirok etib, Yuridik ahamiyatga ega harakatlar sodir etmoqchi bo'lsa, u holda to'liq ishtirokchilarning yozma roziligi (ishonchnoma) yoki hech bo'lmaganda ularning ma'qullashi lozim bo'ladi.

To'liq shirkatning ustav fondi (ustav kapitali) uning ishtirokchilari ulushlarining nominal qiymatidan tarkib topadi. Va uning miqdori to'liq shirkatni davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun hujjatlarni taqdim etish sanasidagi holatga ko'ra qonun hujjatlarida belgilangan eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan kam bo'lmasligi kerak. To'liq shirkat ishtirokchisining shirkat ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushining miqdori foizlarda yoki kasr ko'rinishida belgilanadi. To'liq shirkat ishtirokchisi ulushining miqdori uning ulushining nominal qiymati bilan shirkat ustav fondining (ustav kapitalining) o'zaro nisbatiga muvofiq bo'lishi kerak. Ishtirokchi ulushining haqiqiy qiymati shirkat sof aktivlari qiymatining uning shirkat ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushi miqdoriga mutanosib bo'lgan bir qismiga mos bo'ladi. To'liq shirkat davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan paytga qadar uning har bir ishtirokchisi o'z hissasining kamida o'ttiz foizini shirkatning ustav fondiga kiritishi shart. qolgan qismi ta'sis shartnomasida ko'rsatilgan muddatda kiritilishi lozim bo'lib, bu muddat shirkat davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran bir yildan oshmasligi kerak.

Pul, qimmatli qog'ozlar, boshqa ashyolar yoki mulkiy huquqlar pul bahosiga ega bo'lgan boshqa shaxsga o'tkaziladigan o'zga huquqlar ishtirokchilarning to'liq shirkat ustav fondiga (ustav kapitaliga) qo'shadigan hamda shirkatga qabul qilinadigan uchinchi shaxslarning hissalarini bo'lishi mumkin.

Ishtirokchilarning umumiy yig'ilishi shirkatning oliy boshqaruv organi hisoblanadi. To'liq shirkatning joriy faoliyatini boshqarish maqsadida ta'sis shartnomasida shirkatning ijro etuvchi organini tuzish nazarda tutilishi mumkin. Ijro etuvchi organi tuzish va uning vakolatlari, uning a'zolariga haq to'lash tartibi shirkatning ta'sis shartnomasi hamda boshqa hujjatlari bilan belgilanadi.

To'liq shirkat ishtirokchilari shirkatning majburiyatlari Yuzasidan o'z mol-mulkari bilan solidar tarzda subsidiar javobgar bo'ladilar.

Fukarolik kodeksining 61-moddasi va "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi qonunning 28-moddasiga muvofiq, shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiradigan hamda shirkatning majburiyatlari bo'yicha o'zlarining butun mol-mulkari bilan javob beradigan ishtirokchilar (to'liq sheriklar) bilan bir qatorda shirkat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlari qo'shgan hissalar doirasida javobgar bo'ladigan hamda shirkat tomonidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etmaydigan bir yoki bir necha ishtirokchi (hissa

qo'shuvchi, kommanditchi) mavjud bo'lsa, bunday shirkat kommandit shirkat deb hisoblanadi.

Kommandit shirkatda ishtirok etayotgan to'liq sheriklarning huquqlari va ularning shirkat majburiyatlari bo'yicha javobgarligi to'liq shirkat ishtirokchilari javobgarligi kabi bo'ladi. SHaxs faqat bitta kommandit shirkatda to'liq sherik bo'lishi mumkin. To'liq shirkat ishtirokchisi kommandit shirkatda to'liq sherik bo'la olmaydi. Kommandit shirkatdagi to'liq sherik o'sha shirkatning o'zida hissa qo'shuvchi va boshqa to'liq shirkatda ishtirokchi bo'lishi mumkin emas. Kommandit shirkatning firma nomi yo barcha to'liq sheriklarning nomlarini va "kommandit shirkat" degan so'zlarni kamida bitta to'liq sherikning "va kompaniya" degan so'zlar qo'shilgan holdagi nomini shuningdek "kommandit shirkat" degan so'zlarni o'z ichiga olishi kerak.

Agar kommandit shirkatning firma nomiga hissa qo'shuvchining nomi kiritilgan bo'lsa, bunday hissa qo'shuvchi to'liq sherikka aylanadi.

Kommandit shirkat faoliyatini boshqarish to'liq sheriklar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday shirkatni uning to'liq sheriklari tomonidan boshqarish va uning ishlarini Yuritish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Hissa qo'shuvchilar kommandit shirkatni boshqarishda va uning ishlarini Yuritishda ishtirok etishga ishonchnomasiz boshqa har qanday tarzda uning nomidan ish ko'rishga haqli emaslar. Hissa qo'shuvchilar shirkatni boshqarish va uning ishlarini Yuritish bo'yicha to'liq sheriklarning xatti-harakatlari xususida bahslashishga haqli emaslar.

Xo'jalik jamiyatlari o'z mohiyati bo'yicha kapitallarni birlashtirishning tashkiliy huquqiy shakli hisoblanadi. Xo'jalik jamiyatlari o'z navbatida mas'uliyati cheklangan jamiyat, qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat va aksiyadorlik jamiyati kabi turlarga bo'linadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida savdo, umumiy ovqatlanish, xizmat ko'rsatish sohalarida ko'plab korxonalar mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida faoliyat yuritmoqda, shu sababli ham mas'uliyati cheklangan jamiyatlar xo'jalik Yurituvchi sub'ektlarni anchagina qismini tashkil etadi. Kichik va o'rta biznes esa mutloq ko'pchilikni tashkil etadi.

Mas'uliyati cheklangan jamiyat ko'rinishidagi korporatsiyalar germaniyalik Yuristlar tomonidan kashf qilingan. Ularni vujudga kelishiga asosiy sabab, XIX asrda Evropa savdo-sotiq va sanoatida ro'y bergan o'zgarishlar hisoblanadi. Aksiyadorlik jamiyatlari haddan tashqari katta, beso'naqay va qo'pol bo'lib kichik va o'rta biznesda qo'llash deyarli mumkin bo'lmagan. Boshqa jihatdan olganda esa, to'liq shirkatlarni yanada kengroq qo'llanish imkoniyatlari ham cheklangan edi. Xuddi shu sababli ham, amaliyotchilar talabiga ko'ra, mas'uliyati cheklangan jamiyat to'g'risidagi qonun ishlab chiqildi va 1892 yil 20 aprelda qabul qilindi. Keyinchalik dunyoning boshqa mamlakatlarida ham u keng tarqala boshladi. Mas'uliyati cheklangan jamiyat bir vaqtning o'zida ham ishtirokchining shaxsan ishtirokini va ham kapitallarni birlashtirish imkoniyatini ta'minlaydi. Mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchisi xohlasa mas'uliyati

cheklangan jamiyat faoliyatida ishtirok etishi mumkin, xohlasa yo'q. U bir vaqtning o'zida bir necha jamiyatlarda ishtirok etishi mumkin. Nafaqat professional tadbirkor, balki har qanday shaxs mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchisi bo'lishi mumkin.

Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar tuzish va faoliyatini tashkil etish O'zbekiston respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2001 yil 6 dekabrda qabul qilingan mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risidagi qonuni bilan tartibga solinadi. Ushbu qonunning uchinchi moddasiga ko'ra: bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi (ustav kapitali) ta'sis hujjatlari bilan belgilangan xo'jalik jamiyati mas'uliyati cheklangan jamiyat hisoblanadi. Mas'uliyati cheklangan jamiyatning ishtirokchilari uning majburiyatlari bo'yicha javobgar bo'lmaydilar va jamiyat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlari qo'shgan hissalar qiymati doirasida javobgar bo'ladilar. Mas'uliyati cheklangan jamiyatning o'z hissasini to'la qo'shmagan ishtirokchilari jamiyat majburiyatlari bo'yicha har bir ishtirokchi hissasining to'lanmagan qismining qiymati doirasida solidar javobgar bo'ladi. T.Kashanina mas'uliyati cheklangan jamiyat, bu dastlabki kapital ishtirokchilarni ulushlari tariqasida belgilab qo'yilgan va ular ulushlar doirasida javobgar bo'ladigan korporatsiyadir, deb ta'rif beradi.¹ Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchisi tavakkal qilish darajasi unchalik Yuqori emas. Mabodo, jamiyat ishi Yurishmasa, u jamiyatning ustav kapitaliga qo'shgan ulushlari doirasida javobgar bo'ladi, xolos. qonunning 5-moddasi 10-qismida mas'uliyati cheklangan jamiyatning bankrotligi ishtirokchi sifatida shaxsning aybi tufayli vujudga kelgan bo'lsa, jamiyatning mol-mulki yetarli bo'lmagan taqdirda bunday shaxs zimmasiga uning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik Yuklatilishi mumkin deb ko'rsatilgan. Lekin bu norma amalda deyarli qo'llanilmaydi. Bunda eng asosiy muammo, jamiyatning bankrotligi bilan jamiyat ishtirokchisi harakatlari o'rtasida sababiy bog'lanishni aniqlash muammosi hisoblanadi. Ma'lumki, fuqarolik huquqida ayb, qasd, ehtiyotsizlik va qo'pol ehtiyotsizlik ko'rinishlarida bo'lishi mumkin. «ishtirokchi shaxsning aybi» deganda qonun chiqaruvchi nimani nazarda tutishi aniqlashtirilishi lozim. Agarda ayb tushunchasi keng ma'noda talqin etilsa, u holda mas'uliyati cheklangan jamiyat mohiyatiga zid bo'lgan bo'lur edi. Boshqacha aytganda, ishtirokchini jamiyat majburiyatlari uchun javobgarligi, uning qo'shgan ulushlari doirasidan tashqari chiqib ketgan bo'lur edi. SHu sababli ham, fikrimizcha, «ishtirokchining aybi» tor ma'noda talqin etilishi va uning qasddan g'araz niyatlar bilan qilgan jinoiy harakatlarinigina qamrab olishi lozim.

Mas'uliyati cheklangan jamiyatning ishtirokchilari bo'lib jismoniy shaxslar ham, Yuridik shaxslar ham bo'lishi mumkin. Albatta, jismoniy shaxslar mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchisi bo'lishi uchun to'liq muomala layoqatiga ega bo'lishi lozim. Qonunda ayrim

¹Kashanina T. Korporativnoe pravo. M.: Norma , 1999. – s. 173

toifadagi jismoniy shaxslarning jamiyatda ishtirok etishi ta'qiqlanishi yoki cheklanishi mumkin. Bunga yaqqol misol bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 1992 yil 6 martda tasdiqlangan «Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish taqiqlangan shaxslar ro'yxati»ni ko'rsatish mumkin.¹ SHuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra Prezident, Konstitutsiyaviy sud a'zolari, sudlar to'g'risidagi, prokuratura to'g'risidagi qonunlarga ko'ra prokurorlar, tergovchilar, sud'yalar ham tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqli emaslar. Demak, ular mas'uliyati cheklangan jamiyatda ishtirokchi bo'lishga ham haqli emaslar.

Bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi (ustav kapitali) ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlarda ulushlarga bo'lingan xo'jalik jamiyati mas'uliyati cheklangan jamiyat deb hisoblanadi. Mas'uliyati cheklangan jamiyatning ishtirokchilari uning majburiyatlari bo'yicha javobgar bo'lmaydilar va jamiyat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlari qo'shgan hissalar qiymati doirasida javobgar bo'ladilar. Mas'uliyati cheklangan jamiyatning o'z hissasini to'la qo'shmagan ishtirokchilari jamiyat majburiyatlari bo'yicha har bir ishtirokchi hissasining to'lanmagan qismining qiymati doirasida solidar javobgar bo'ladilar.

Qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat ishtirokchilari javobgarligining eng Yuqori miqdori qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatning ustavida belgilanadi.

Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar qonun hujjatlarida taqiqlanmagan har qanday faoliyat turlarini amalga oshirishi mumkin.

Yuridik va jismoniy shaxslar jamiyatning ishtirokchilari bo'ladilar. taqiqlanishi yoki cheklanishi mumkin. Aksiyadorlik jamiyatlari xo'jalik Yurituvchi sub'ektlar tizimida alohida o'rin egallaydi. G'arb mamlakatlarida aksiyadorlik jamiyatlari yirik ishlab chiqarishni tashkil etishda etakchi o'rinni egallaydi. Professor E.Suxanovni guvohlik berishicha aksiyadorlik jamiyatlari hozirgi zamonda Rossiyada tadbirkorlik faoliyatning asosiy tashkiliy-huquqiy shakli hisoblanadi. Biroq Rossiya qonunchiligida aksiyadorlik jamiyatlari huquqiy maqomi ziddiyatli holatda o'z ifodasini topadi. Agar Rossiya fuqarolik kodeksida aksiyadorlik jamiyatlarining german modeli mujassamlashtirilgan bo'lsa, Rossiyaning aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risidagi qonunida aralash (amerika-german) modeli o'z ifodasini topgan.¹ Agar O'zbekiston qonunlarining andozasi ba'zi holatlarda Rossiya qonunchiligidan olinishini e'tiborga olsak, u holda bunday kamchilik bizga ham xos deb aytish mumkin. Bugungi mamlakatimiz iqtisodiyotida aksiyadorlik jamiyatlari asosan sanoat, transport, bank, moliya, sug'urta, ulgurji savdo sohasida keng qo'llanmoqda.

Ustav fondi muayyan miqdordagi aksiyalarga bo'lingan jamiyat aksiyadorlik jamiyat hisoblanadi. Ishtirokchilar (aksiyadorlar) jamiyat majburiyatlari bo'yicha javob bermaydilar,

¹ Uzbekiston Respublikasi xukumati karorlari tuplami. 1992.

¹ Suxanov Ye.A. O sostoyanii i perspektivax razvitiya zakonnotatel'stva ob aktsionnyx obshchestvax v Rossii // Sbornik dokladov: Aktsionnyx obshchestva. TSennyye bumagi. M., 2001. 3-b.

jamiyat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlariga qarashli aksiyalar qiymati doirasida javobgar bo'ladilar (FKning 64-moddasi).

J.I.YUldashev xo'jalik jamiyatlari va shirkatlari ichida aksiyadorlik jamiyatlari yirik va o'rta biznesga, qolgan xo'jalik shirkatlari va jamiyatlari mayda va o'rta biznesga xos xo'jalik Yurituvchi sub'ektlar deb hisoblaydi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining huquqiy maqomi Fukarolik kodeksining, 1996 yil 26 aprelda qabul qilingan "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solinadi.

Aksiyadorlik jamiyatlari o'z majburiyatlari Yuzasidan o'ziga tegishli barcha mol-mulki bilan javobgar bo'ladi. Aksiyadorlar jamiyatning majburiyatlari Yuzasidan javobgar bo'lmaydilar va uning faoliyati bilan bogliq ziyonlarni o'zlariga tegishli aksiyalar qiymati doirasida to'laydilar. Aksiyalar haqining hammasini to'lamagan aksiyadorlar jamiyat majburiyatlari Yuzasidan o'zlariga tegishli aksiyalar qiymatining to'lanmagan qismi doirasida solidar javobgar bo'ladilar. Jamiyat o'z aksiyadorlarining majburiyatlari Yuzasidan javobgar bo'lmaydi. Agar jamiyatning nochorligi (bankrotligi) jamiyat uchun majburiy ko'rsatmalarni berish huquqiga ega bo'lgan aksiyador sifatidagi shaxsning gayriqonuniy xatti-harakatlari tufayli vujudga keltirilgan bo'lsa, mazkur aksiyador zimmasiga jamiyatning mol-mulki etarli bo'lmagan taqdirda uning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik Yuklatilishi mumkin. Aksiyadorlik jamiyatining ustavida tegishli huquq nazarda tutilgan taqdirdagina, aksiyador majburiy ko'rsatma berish huquqiga ega bo'ladi

Aksiyadorlik jamiyati ochiq yoki yopiq bo'lishi mumkin. Ochiq aksiyadorlik jamiyatining muassislari tarkibiga kiruvchilarning eng kam soni cheklanmaydi, yopiq aksiyadorlik jamiyatining muassislari esa kamida uch shaxsdan iborat qilib belgilanadi.

Ochiq aksiyadorlik jamiyatining muassislari tarkibiga kiruvchilarning eng kam soni cheklanmaydi. YOpiq aksiyadorlik jamiyatlarining muassislari esa kamida uch shaxsdan iborat qilib belgilanadi. Aynan muassislarining belgilangan miqdori turli davlatlarda turlicha belgilangan. Masalan, Italiyada - 2, SHveysariyada -3, Germaniyada -5, Angliya, Fransiya, YAponiyada -7, Estoniya, Rossiya, Niderlandiya, SHvetsiya, Finlandiya va AQSHning ko'pgina shtatlarida -1 kishi.

Qatnashchilari o'zlariga tegishli aksiyalarini o'zga aksiyadorlarning rozilgisiz boshqa shaxslarga berishi mumkin bo'lgan aksiyadorlik jamiyati ochiq aksiyadorlik jamiyati deb hisoblanadi. OAJ o'zi chiqarayotgan aksiyalarga ochiq obuna o'tkazishga va qonun hujjatlarining talablarini hisobga olgan holda ularni erkin sotishga haqlidir. OAJ aksiyadorlarining soni chegaralanmaydi.

Ochiq aksiyadorlik jamiyati ustav fondining eng kam miqdori jamiyat davlat ro'yxatidan

o'tkazilgan sanada O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kursi bo'yicha ellik ming AQSH dollariga teng bo'lgan summadan kam bo'lmasligi kerak. Belgilangan chegaradan ortib ketgan taqdirda u yopiq aksiyadorlik jamiyatlari uchun miqdori aksiyadorlarning chegaralangan limitidan ortib ketgan shaxslar aksiyadorlar reestrda ro'yxatga olingan kundan e'tiboran olti oy ichida ochiq aksiyadorlik jamiyatiga aylantirilishi, bu muddat tugagach, sud tartibida tugatilishi lozim.

1.2.Qo'shma korxonalar ularning HUQUQ va burchlari.

Fuqarolik huquqi sub'ektlari orasida Yuridik shaxs sifatida qo'shma korxonalar

alohida o'rin egallaydi. Qo'shma korxonalar xorijiy sarmoyalarni O'zbekiston Respublikasiga olib keluvchi asosiy manbalardan bo'lib hisoblanadi. 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan «CHet el investitsiyalari to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi 1-qismiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining Yuridik va jismoniy shaxslari bilan birgalikda tashkil etilgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarining, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarning ustav jamg'armalarida va boshqa mol-mulkida ulush qo'shib qatnashish chet el investitsiyasini amalga oshirish shakli hisoblanadi. Yana shuni ham unitmaslik kerakki, mamlakatimiz qonunchiligida qo'shma korxonalar uchun belgilangan alohida imtiyozli huquqiy maqom har qanday xorijiy sarmoyador ishtirok etgan korxonaga berilavermaydi¹. O'zbekiston Respublikasi hududidagi chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar deganda, aksiyalari (ulushlari, paylari)ning yoki ustav jamg'armasining kamida o'ttiz foizini chet el investitsiyalari tashkil etadigan korxonalar tushuniladi. Ular O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid kelmaydigan har qanday tashkiliy-huquqiy shakllarda faoliyat ko'rsatadilar. Bundan tashqari, korxona muassislaridan biri, albatta, chet ellik investor bo'lishi shart.

Sivilist olim B.B.Samarxo'jaev qo'shma korxonalarning huquqiy maqomini tahlil etar ekan, qo'shma korxona iborasi ilk marta vujudga kelganda tom ma'noda qo'llanganini qayd etadi masalan, XVI-XVII asrlarda dengiz savdosi bilan shug'ullanuvchi «Mergant Venchers» yoki «Jentelmen Edvenchers» birlashmalari BuYuk Britaniyada «Jaint vencher» (Joint venture) Hozirgi vaqtda iqtisodiy adabiyotlarda ham, Yuridik adabiyotlarda xam qo'shma korxonaning yagona tushunchasi mavjud emas¹.

G'arbiy Germaniyalik tadqiqotchi K.Zayberg qo'shma korxonaga quyidagicha ta'rif beradi: «Qo'shma korxona deganda, tegishli shartnomalarda Yuridik mustahkamlangan va birgalikdagi sarmoyalarga asoslangan, mustaqil manfaatlarga ega bo'lgan sheriklarning o'rtasida milliy chegaralar doirasidan tashqari chiquvchi kooperatsion xamkorlik faoliyati tushuniladi»². N.Voznesenskiy alohida hamkorlik shakli sifatida qo'shma korxonaning mohiyati «turli mamlakatlarga mansub bo'lgan shaxslar yoki korxonalarni kapitalarini muayyan iqtisodiy natijaga erishish maqsadida, birgalikda boshqarish uchun birlashtirishda tavakkalchilik xatarlarini va zararlarni birgalikda baham ko'rishda va kapitalar ishtirokiga mutanosib ravishda foydalarni taqsimlashida» namoyon bo'ladi deb hisoblaydi³. M.Kulagin har qanday birgalikdagi kompaniya yoki korxona quyidagi umumiy belgilarga ega bo'lmog'i lozim deb hisoblaydi bir martalik emas, balki davomli faoliyatni amalga oshirish uchun tashkil etilgan birlashma

¹ 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan «CHet el investitsiyalari to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi 1-qismiga

¹ Самархо'jaev B.B. Проблемы правового регулирования отношений по инвестициям RU (между народно частно-правовой аспект). Докторlik dissertatsiyasi. T., 2003. – s. 145

² Совместные предприятия в практике экономических отношений. М., Vneshtorgizdat. 1989. – s. 21

bo'lmog'i lozim korxonalarda mahalliy kapital ham, xorijiy kapital ham ishtirok etadi¹.

Ko'shma korxonalarga eng mukammal ta'rif B.B.Samarxo'jaev tomonidan berilgan. Bunga ko'ra, «Qo'shma korxona bu-O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra Yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan, u yoki bu tashkiliy-huquqiy shaklga solingan korxona bo'lib, uning ustav fondi o'zbek va chet ellik sheriklar ulushlari asosida shakllantiriladi, bu esa ularga bu korxonani ishlab chiqarish-xo'jalik va boshqa faoliyatini qo'shgan ulushlariga xos birgalikda boshqarish va foyda olish huquqini beradi»².

Qo'shma korxona ishtirokchilari bo'lgan mahalliy tadbirkorlar, ma'lum darajada, korxona ustidan nazoratni yo'qotadilar. Daromadlarning anchagina qismi xorijiy sherikning mulkiga aylanadi va qo'shma korxona ustav fondidagi uning ulushiga mutanosib ravishda unga doimiy ravishda to'lab turiladi³. Professor Ro'zinazarov SH. qo'shma korxonalar xalqaro kooperatsiyaning eng murakkab hamkorlikdagi tashkiliy-huquqiy shakli bo'lib, unda tijorat va ishlab chiqarish faoliyati uyg'unlashadi deb ko'rsatadi¹. Xalqaro kooperatsiya-bu bir necha davlatga mansub sub'ektlarni o'zaro birgalikdagi faoliyati hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Fukarolik kodeksining 70-moddasiga muvofiq, unitar korxona deb o'ziga biriktirib qo'yilgan mol-mulkka nisbatan mulkdor tomonidan mulk huquqi berilmagan tijoratchi tashkilotga aytiladi. Bu korxonaning mulki bo'linmasdir va u qo'shilgan hissalar (ulushlar, paylar) bo'yicha, shu jumladan, korxona xodimlari o'rtasida ham taqsimlanmaydi. Unitar korxonaning mol-mulki unga xo'jalik Yuritish yoki operativ boshqarish huquqi asosida tegishlidir. Unitar korxona o'z majburiyatlari bo'yicha o'ziga qarashli mol-mulk bilan javob beradi. Unitar korxona o'z mol-mulk egasining majburiyati bo'yicha javob bermaydi.

Fukarolik kodeksining 71-moddasida belgilanishicha, Yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan, xo'jalik Yuritish huquqiga asoslangan unitar korxona mulkdorning yoki u vakil qilgan organning qaroriga muvofiq tashkil etiladi. Korxonaning ta'sis hujjati belgilangan tartibda tasdiqlangan ustavidan iborat. Xo'jalik Yuritish huquqiga asoslangan unitar korxona o'z mol-mulkining bir qismini xo'jalik Yuritish uchun belgilangan tartibda topshirish yo'li bilan Yuridik shaxs bo'lgan boshqa unitar korxona (sho'ba korxona) tashkil etilishi mumkin. Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda davlat organining qaroriga muvofiq davlat mulki bo'lgan mol-mulk negizida operativ boshqarish huquqiga asoslangan davlat unitar korxonasi (davlat korxonasi) tashkil etilishi mumkin. Operativ boshqaruv huquqiga asoslangan davlat korxonasining firma nomi uning davlat korxonasi ekanligini ko'rsatib turadi, korxonaning mol-

¹ Kulagin M.CH. Gosudarstvenno-monopolisticheskiy kapitalizm i yuridicheskoe litso. M.; Statut, 1997. – s. 187

² Samarxo'jaev B.B.. Problemy pravovogo regulirovaniya otnosheniy po investitsiyam RU (mejdunarodno -chastno pravovoy aspekt). Doktorlik dissertatsiyasi. T.; 2003. – s. 149

³ . 150 b.

¹ Ruzinazarov SH. Bozor sharoitida kishlok xujalik ishlab chikarish tuzilmalarining fukarolik-xukuiy makomi. T.; Adolat. 1997.-169 b.

mulki etarli bo'lmaganida davlat korxona majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgar bo'ladi.

Davlat korxonasi uni tuzgan davlat organining qaroriga muvofiq qayta tashkil etilishi yoki tugatilishi mumkin (FKning 72-moddasi).

Jamoat birlashmalari va ularning tashkilotlari ustavi ro'yxatga olingandan boshlab Yuridik shaxs huquqini oladi. Siyosiy partiyalar xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanishlari mumkin emas.

Muassasalar bundan ikki yarim ming yil avval qadimgi Rim davlatida vujudga kelgan. Ular o'zining vujudga kelish vaqtidan boshlab deyarli besh asr o'tgunga qadar juda ham sekinlik bilan rivojlanib borgan. Rim huquqiga oid manbalarda Yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan ko'pgina hayriya muassasalar haqida ta'kidlanadi. Bunday muassasalarga cherkovlar, kasalxonalar, maktablar, mexribonlik uylari, harbiylar uchun mahsus kasalxonalar kabi tashkilotlar kirar edi. Miloddan avvalgi II asrga kelib Rim imperatorlarining xayrixohligi natijasida muassasalarning soni ham, turlari ham ko'payib bordi.

Qadimgi Rimda hayriya muassasalari orasida etim qolgan bolalar va juda qashshoq hayot kechiruvchi oilalardagi farzandlarni o'z bag'riga olgan va ularga har tomonlama yordam ko'rsatgan **“alimenta”** deb atalgan muassasalar mavjud bo'lgan. Aliment muassasalari m.a. I asrda Rim imperatori Nerva (m.a. 33 yil) hukmronligi davrida vujudga kelgan. Bu muassasalar keyinchalik shaxsan imperatorlar tomonidan vujudga keltirila boshlangan. Ular imperatorlarning buyrug'i bilan shaharning mansabdor shaxslari tomonidan moddiy jihatdan ta'minlab turilgan. Bu jarayonda shaxsan kvestor (konsulning sudlov va moliyaviy ishlar bo'yicha yordamchisi) ham qatnashgan. Aliment muassasalari faqatgina insonparvarlik maqsadida faoliyat Yuritib, ko'rsatilgan yordamlarning barchasi beg'araz hisoblangan. Alimentdan nafaqat etim bolalar va og'ir sharoitdagi oilalarning farzandlari, balki voyaga etgan bo'lsa-da, siyosiy jarayonlarda qatnasha olmaydigan bolalar ham, etim qolgan va yolg'iz qizlar ham foydalanganlar. Jumladan, 82-161 yillarda Rimda etim qolgan qizlar uchun alohida stipendiyalar (**stipendium**) ajratilar edi. Aliment muassasalarining ko'payishida va rivojlanishida Pliniy, Antonin Piy, Septimiy Sever (222-235y.) kabi imperatorlarning faoliyati katta rol o'ynagan.

Bu muassasalarning huquqiy maqomi haqida shuni aytish mumkinki, ular fuqarolik huquqiy munosabatlarda Yuridik shaxs sifatida qatnasha oladigan, aniq bir hayriya maqsadlarida faoliyat olib boradigan va o'zining jamg'armasiga ega bo'lgan tashkilotlar edi.

Davlat muassasalari Yuridik shaxs sifatida davlat bYudjetida turadigan va mustaqil smetaga ega bo'ladigan davlat muassasalari ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat, jumladan, ma'muriy idora etish yoki ijtimoiy shifoxonalar. ta'lim muassasalari teatrlar muzeylar sudlar prokuratura va boshqalar kiradi.ma'naviy ishlarni boshqarishni amalga oshiradi. Bular jumlasiga mustaqil smetaga, rahbarlarni kredit taqsimlash huquqiga ega muassasalar:

Sivilist olimlardan prof.I.B.Zokirovning fikriga ko'ra "Yuridik shaxs hisoblangan davlat muassasalari o'z nizomlari doirasida o'zlari Yuritayotgan vazifalarni amalga oshirib, turli fuqarolik huquqiy bitimlar tuzadilar, o'zlariga biriktirilgan mulkdan operativ boshqarish huquqi asosida foydalanadilar. Davlat organlari o'z qarzlari uchun javobgar bo'ladi. Biroq mablag'i etmasa belgilangan tartibda davlat ham uning uchun javobgar bo'lishi mumkin".¹

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 76-moddasiga asosan "Boshqaruv, ijtimoiy-madaniy vazifalarni yoki tijoratchilikdan iborat bo'lmagan boshqa vazifalarni amalga oshirish uchun mulkdor tomonidan tashkil etilgan to'la yoki qisman moliyaviy ta'minlab turiladigan tashkilot muassasa hisoblanadi".¹

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning iqtisodiyotni erkinlashtirish bosqichida bYudjet muassasalari tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish va ulardan samarali foydalanish kabi ta'sirchan shakllarni qo'llashni ta'lab etadi.

Bozor munosabatlariga o'tish jarayonida muassasalarning huquqiy maqomi ularni fuqarolik muomalasidagi ishtiroki va tartibi tubdan o'zgardi. Amaliyotning ko'rsatishicha hozirgi kunda davlat muassasalari faqatgina davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar hisobidan faoliyat ko'rsatishdan tashqari o'zlarini nizomlarida belgilangan tartibda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonuniga ko'ra, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi bu fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlar bilan kafolatlangan, ularning o'z manfaatlaridan, tarixiy xususiyatlaridan, milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni hal qilishidir.

Mahalliy o'z-o'zini boshqaruv organlari ichida mahalla alohida o'rinni egallaydi. O'zbekiston Respublikasida 1990 yil 31 oktyabrda qabul qilingan Mulkchilik to'g'risidagi qonunining 10-moddasida "mahallalar egalik qiladigan, foydalanadigan va tasarruf etadigan mol-mulk mahalla aholisining birgalikdagi mehnat faoliyati yoki ularning mushtarak daromadlari, shuningdek, mazkur mol-mulkdan xo'jalik maqsadlarida foydalanishdan kelgan tushumlar, Yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy badallari moddiy va hayriya yo'sinidagi yordamlari, xalq deputatlari mahalliy Kengashlari beradigan moddiy va moliyaviy resurslar asosida vujudga keltirilgan mol-mulkdan iborat" deyiladi.

Mahallada istiqomat qiluvchi aholi mahalla mulkining sub'ektidir. O'zi saylab qo'ygan organlar mahalla mulkini to'la xo'jalik Yuritish asosida egallaydi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi.

¹ I.B.Zokirov. Fuqarolik huquqi. T., TDYuI 2006, 131-bet.

¹ O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. T., SHarq, 2003, 42-bet.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 23 avgustdagi "Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoyalashni kuchaytirishga oid tadbirlar to'g'risida"gi Farmoniga asosan mahallaga to'la Yuridik shaxs huquqi berildi. Mahalla turli fuqarolik-huquqiy munosabatlarida ishtirok etishi mumkin.

Yuridik va jismoniy shaxslar o'z vazifalarini amalga oshirish va aholiga yaqindan xizmat ko'rsatish maqsadlarida o'z filiallari (bo'limlari, idoralari, agentliklari) ni tashkil etishlari mumkin. Filial Yuridik shaxsning u turgan erdan tashqarida joylashgan hamda uning barcha vazifalarini yoki vazifalarining bir qismini shu jumladan vakolatxona vazifalarini bajaradigan alohida bo'linmasidir (FKning 47-moddasi, 2-bandi).

Filial Yuridik shaxsning tarkibiy qismi bo'lib, mustaqil Yuridik shaxs hisoblanmaydi va muayyan bir joyda Yuridik shaxsning vazifalarni boshqarishga xizmat ko'rsatish maqsadida tuziladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 14 fevraldagi qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida "Xususiy tadbirkorlik to'g'risida"gi Nizomning 7-moddasida xususiy korxonalar ham o'z filiallarini, sho'ba korxonalari va vakolatxonalarini tashkil etishlari mumkin deyilgan.

Filiallar o'zlariga berilgan vakolatlar doirasida ba'zi Yuridik harakatlarni qilishlari mumkin. Ammo bunday harakatlar natijasida olingan majburiyatlar Yuzasidan Yuridik shaxs mulkiy javobgar bo'ladi.

CHet el investitsiyalari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunining 7-moddasida ko'rsatilishicha, chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxona qonun talablariga rioya etgan holda O'zbekiston Respublikasi hududida Yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan sho'ba korxonalar, filiallar, shuningdek, Yuridik shaxs bo'lmagan vakolatxonalar va boshqa alohida bo'limlar ochishi mumkin.

Vakolatxona Yuridik shaxsning u turgan erdan tashqarida joylashgan, Yuridik shaxs manfaatlarini ifodalaydigan va ularni himoya qiladigan alohida bo'linmasidir. Qonunda vakolatxona va filiallar Yuridik shaxs hisoblanmaydi. Ular o'zlarini tashkil etgan Yuridik shaxs tomonidan mol-mulk bilan ta'minlanadilar hamda u tasdiqlagan nizomlar asosida ish olib boradilar. Vakolatxona va filiallarning rahbarlari Yuridik shaxs tomonidan tayinlanadi hamda uning ishonchnomasi asosida ish olib boradi (FKning 47-moddasi).

Vakolatxona va filiallar ularni tashkil etgan Yuridik shaxsning ta'sis hujjatlarida ko'rsatiladi.

O'zbekiston Respublikasida tovarlar ishlab chiqaradigan, xizmatlar ko'rsatadigan va xo'jalik-tijorat faoliyati bilan shug'ullanadigan hamda fuqarolik muomalasida qatnashadigan har bir Yuridik shaxs o'ziga xos tovar belgisi va xizmat ko'rsatish belgisiga ega bo'ladi. Bu belgilar bir Yuridik shaxsning tovarlari va xizmatlarini boshqa Yuridik shaxslarning turdosh tovarlari va

xizmatlaridan farqlash uchun xizmat qiladigan belgilardir.

Tovar belgisi sifatida soʻzlar, tasvirlar, turli belgilar yoki ularning jamlama ifodasi roʻyxatdan oʻtkaziladi.

Tovar belgisini roʻyxatdan oʻtkazish toʻgʻrisidagi talabnoma Yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan shaxsan yoki patent idorasida roʻyxatga olingan patent vakili orqali berilishi mumkin.

Jamoat manfaatlariga, insoniylik va ahloq qoidalariga zid boʻlgan belgilar tovar belgisi yoki tovar belgisining qismi sifatida roʻyxatdan oʻtkazilishiga yoʻl qoʻyilmaydi.

Tovar belgisining egasi ushbu belgidan foydalanishda va uni tasarruf etishda, shu jumladan undan oʻzga shaxslar foydalanishiga ruxsat berish yoki taʼqiqlab qoʻyishda mutlaq huquqqa egadir.

Tovar belgisidan qonunga zid ravishda foydalangan Yuridik va jismoniy shaxslar Oʻzbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq javobgar boʻladilar.

Oʻzbekiston Respublikasining Yuridik shaxslari tovar belgilarini boshqa davlatlarda roʻyxatdan oʻtkazish yoki xalqaro miqyosda roʻyxatdan oʻtkazish huquqiga ega.

CHet el Yuridik shaxslari xalqaro shartnomalarga yoki oʻzaro hamkorlik asosida tovar belgilari va xizmat koʻrsatish belgilari toʻgʻrisidagi Oʻzbekiston Respublikasi qonunida nazarda tutilgan huquqlardan Oʻzbekiston Respublikasining Yuridik shaxslari bilan bab-baravar foydalanadilar.

Agar Oʻzbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida Oʻzbekiston Respublikasi tovar belgilari va xizmat koʻrsatish belgilari toʻgʻrisidagi qonundan farq qiluvchi oʻzgacha qoidalar belgilangan boʻlsa, xalqaro shartnoma qoidalarini qoʻllaniladi.

Tovar belgilari va xizmat koʻrsatish belgilari toʻgʻrisidagi qonunning qoʻllanilishi bilan bogʻliq nizolar tegishli sudlar tomonidan, Oʻzbekiston Respublikasining protsessual qonunlarida belgilangan tartibda koʻrib chiqiladi.

Dunyoning deyarli barcha davlatlarida tovarlarni chiqarilgan joylar nomlaridan gʻayriqonuniy foydalanish, bu joylar nomlari haqida notoʻgʻri yoki yolgʻon maʼlumot berish gʻirom raqobatning koʻrinishlaridan hisoblanadi va tegishli javobgarlik choralari (zararlarni toʻlatish, hududiga olib kelishni taʼqiqlash, arest solish, tovarlarni yoʻq qilib tashlash va) qoʻllaniladi. Oʻzbekiston Respublikasining tovar bozorlarida monopolistik faoliyatning cheklash va raqobat toʻgʻrisidagi 1996 yil 27 dekabrda qabul qilgan qonunning 8-moddasiga asosan Yuridik shaxsning intellektual faoliyati natijalarida va ularga tenglashtirilgan individuallashtirish vositalaridan qonunsiz foydalanib tovar sotish, tovarning xususiyati, uni tayyorlash usuli va joyi xususida isteʼmolchini chalgʻitish insofsiz raqobat hisoblanadi va taʼqiqlanadi.

II bob. FUKAROLIK HUQUQIY MUNOSABATLARNING

ISHTIROKCHISI SIFATIDA DAVLAT

2.1. Fuqarolik huquqiy munosabatlarning ishtirokchisi sifatida davlat.

O'zbekiston Respublikasi mamlakatning ichki oborotida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning sub'ekti xisoblanadi O'zbekiston Respublikasi mamlakatning tashqi oborot fuqarolik huquqiy munosabatlarning ishtirokchisidir.

O'zbekiston Respublikasining mustaqil davlat deb e'lon qilinishi, uning xalqaro huquq sub'ekti, mustaqil suveren davlat sifatida tan olinishi O'zbekistonning o'z boyligini o'zi mustaqil tasarruf qilish imkoniyatini berdi. Xozirgi kunda bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tgan O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy aloqalarning turlari va shakllarini mustaqil belgilash imkoniyatiga ega bo'ldi.

Ma'lumki, bizning yaqin o'tmishimizda jamiyatda, iqtisodiyotda, ijtimoiy-ma'naviy sohalarida davlat deb atalmish tuzilmaning o'rni va roli shu qadar beqiyos ediki, buni faqat "gegemon", "hukmron" atamaları bilangina izohlash mumkin edi.

Ijtimoiy munosabatlar tizimida huquqiy munosabatlar o'ziga xos o'rin egallaydi. Umumiy qoidaga ko'ra, ijtimoiy munosabatlarning huquq normalari bilan tartibga solinadigan qismigina huquqiy munosabatlar hisoblanadi. Aynan huquq normalari yordamida ijtimoiy munosabatlarning eng asosiy jihatlar tartibga solinadi va ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro amalga oshiriladigan holatlar ham huquq normalari bilan mustahkamlanadi.

Huquqiy munosabat – o'zaro ob'ektiv huquq va majburiyat bilan bog'liq bo'lgan shaxslar, ya'ni huquq sohibi o'rtasidagi huquq normalari va muayyan Yuridik faktlar asosidagi aloqadir. Har qanday ijtimoiy munosabat kabi huquqiy munosabat ham shaxslar o'rtasidagi o'zaro aloqadir. Bunday aloqa shaxslarning qandaydir o'zga manfaatlari bilan emas, faqat sub'ektiv huquq va majburiyatlar bilan bog'liqdir. SHu bilan birga, shaxslar o'rtasidagi o'zaro aloqa huquq normalari va shaxsga nisbatan huquq va majburiyatlarni vujudga keltiruvchi, o'zgartiruvchi va bekor qiluvchi harakatlar (Yuridik faktlar) asosida amalga oshirilishi lozim.

SHu ma'noda fuqarolik-huquqiy munosabat shaxslar o'rtasidagi aloqalarning kengligi, xilma-xilligi va qolaversa, murakkabligi bilan huquqiy munosabatlarning boshqa turlaridan ajralib turadi.

Umumiy qoidaga ko'ra, fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilari – fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlari deb Yuritiladi va bir vaqtning o'zida "fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlari" – "fuqarolik huquqining sub'ektlari" tarzida ham qo'llaniladi. Fikrimizcha, bu ikkala ibora huquqiy va mantiqiy jihatdan bir xil ma'noga ega.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksining 2-moddasi 2-qismiga muvofiq, fuqarolar, Yuridik shaxslar va davlat fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlarning ishtirokchilari bo'ladilar. Bu uchchala sub'ekt ham fuqarolik huquqida bir-biri bilan teng huquqli

ishtirokchi sifatida ko'riladi va biridan ikkinchisi ustun hisoblanmaydi.

Huquqshunos olim N.D.Egorovning fikricha, fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlarini "shaxs" tushunchasi qamrab oladi. Bu tushuncha fuqarolik qonun hujjatlarida ko'p qo'llaniladi. Fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlari sifatida shaxslar sub'ektiv huquq va majburiyatlarning egalari hisoblanadi.

Fikrimizcha, N.D.Egorovning bu fikrlari ancha bahsli, "shaxs" atamasini fuqarolik huquqining barcha sub'ektlariga bir xilda qo'llab bo'lmaydi "shaxs" atamasi fuqarolar (jismoniy shaxslar) va turli tashkilot, korxona, muassasa (Yuridik shaxs)larga tadbqiq etilishi mumkin bo'lsada, biroq uni fuqarolik-huquqiy munosabatning o'ziga xos sub'ekti hisoblangan.

Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarning sub'ekti sifatida boshqa sub'ektlar bilan o'zaro huquqiy aloqalarga kirishar ekan, bunda u o'ziga tegishli bo'lgan imtiyozlar: hokimiyat vakolati, hukmronlik va boshqarish faoliyati, ustunlik maqomidan voz kechishiga to'g'ri keladi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat suverenitet sohibi sifatida yagona va bo'linmas sub'ekt hisoblanadi, bitta alohida olingan hududda ikkita suverenitet sohibi bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi.

SHu bilan birga, davlat o'zi tomonidan tashkil etilgan korporatsiyalar, ijtimoiy kompaniyalar, moliyaviy korporatsiyalar, davlat kompaniyalari va maxsus banklar orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda huquq va majburiyatlar sohibi sifatida suveren davlatning ishtirok etishi, davlatning fuqarolik huquqi sub'ekti ekanligi maqomini belgilashning eng muhim jihatidir. Davlat suverenitet sohibi sifatida har qanday huquqiy munosabatda bo'lgani kabi fuqarolik-huquqiy munosabatda ham o'ziga xos manfaatlar asosida ishtirok etadi. Birinchi navbatda davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi.

Ma'lumki, davlat ko'p qirrali tuzilmadir. SHuning uchun ham davlatning jamiyat hayotida tutgan o'rni va u bajaradigan funksiyalari o'ta muhimdir. Mana shu jihatlarni hisobga olmasdan, davlatning fuqarolik huquqi sub'ekti ekanligi masalasini ifodalash mumkin emas. Fuqarolik-huquqiy munosabatning "yagona va bo'linmas sub'ekti" iborasi fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlari orasida faqatgina davlatga nisbatan qo'llaniladi. Vaholanki, fuqarolik-huquqiy munosabatda boshqa sub'ektlar fuqarolar va Yuridik shaxslar ham alohida sub'ekt hamda shaxs sifatida ishtirok etadi. Davlat muayyan hududdagina yagona, suveren, hukmron va bo'linmas tuzilma bo'lganligi munosabati bilan fuqarolik-huquqiy munosabatlarning boshqa sub'ektlaridan yaqqol ajralib turadi.

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlarning alohida sub'ektliligini davlatning quyidagi jihatlari asosida talqin etish mumkin: birinchidan, davlat hokimiyat egasi; ikkinchidan, davlat shaxs sifatida; uchunchidan, davlatning fuqarolik huquqiy layoqati.

Fuqarolik huquqining boshqa sub'ektlari singari davlat ham fuqarolik-huquqiy munosabatlarning teng huquqli sub'ekti sifatida bu munosabatda qatnashadi. Lekin davlat boshqa sub'ektlarda mavjud bo'lmagan bir qator xususiyatlarga egaki, bu xususiyatlar davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtirokida muhim o'rin tutadi.

Birinchi navbatda, davlat hokimiyat sohibidir. Hokimiyatning davlat qo'lida bo'lishi uning alohida maqomga ega bo'lgan sub'ektligini ifodalaydi. Chunki davlat va uning hokimiyatisiz muayyan hududda, jamiyat boshqaruvini tushunish, tasavvur qilish qiyin.

“Hokimiyat” atamasini ikki xil ma'noda tushunish mumkin. Birinchisi, bu “hokimiyat”ni sof ma'noda davlat hokimiyati sifatida tushunish, ikkinchisi, ko'chma ma'nodagi “hokimiyat” yoki “hokimiyat vakolatlari” tushunchalari bo'lib, ularni bir shaxsning ikkinchi shaxsga nisbatan huquqdorligi yoki o'zga shaxslarni o'z ta'siri ostida qoldirish, deb tushunishdir. Ana shu ikkinchi ma'nodagi hokimiyat vazifasi fuqarolik-huquqiy munosabatlarda, umuman, huquqiy munosabatlarda davlatdan o'zga sub'ektlarga ham mansub bo'lishi mumkin. Masalan, ish beruvchi o'z xodimiga nisbatan, ota-onalar o'z bolalariga nisbatan “hokimiyat”ni amalga oshiradilar. Lekin davlat hokimiyati boshqa sub'ektlar “hokimiyati”dan farqli ravishda tom ma'nodagi “hokimiyat”dir.

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi o'ziga xos, alohida va yagona sub'ektligini aniqlashda davlatning asosiy belgilarini tahlil etish katta ahamiyat kasb etadi.

Huquqshunos olim Z.M.Islomovning ta'kidlashicha, hozirgi vaqtda davlatning umume'tirof etilgan quyidagi asosiy belgilarini ko'rsatish mumkin:

1. Davlat o'z davlati chegaralari doirasida fuqarolik tushunchasi bo'yicha butun jamiyatning, butun aholining yagona vakili sifatida maydonga chiqadi.
2. Davlat suveren hokimiyatning yagona sohibidir.
3. Davlat Yuridik kuchga ega bo'lgan va huquq normalarini aks ettirgan qonunlar va ularga asoslanib chiqariladigan hujjatlarni qabul qiladi .

Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda butun jamiyatning, butun aholining yagona vakili sifatida qatnashadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasiga muvofiq, xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir. Xalq davlat hokimiyatining yagona manbai bo'lganligi uchun ham fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat xalq irodasini ifoda etadi va uning manfaatlariga xizmat qiladi.

Davlat xalq manfaatlaridan kelib chiqib, turli bitimlar tuzishi, fuqarolik huquqining boshqa sub'ektlari bilan shartnomaviy munosabatlarga kirishishi mumkin. SHu bilan birga, davlat jamiyat va aholining manfaatlariga muvofiq, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarni belgilaydi. Suveren hokimiyatning yagona sohibi sifatida davlat o'z hududidagi boshqa barcha sub'ektlarning “hokimiyati”dan ustun turadi. Bunday ustunlik davlatning o'z

hududidagi barcha shaxslardan mustaqilligini ta'minlaydi va bu mustaqillik davlat suverenitetining asosiy belgisi hisoblanadi. Davlat yagona hokimiyat sohibi hisoblansada, u fuqarolik-huquqiy munosabatlarda, o'zining ana shu belgisidan foydalanmaydi. Aks holda davlat ishtirokidagi mulkiy munosabatlar fuqarolik huquqiy harakterini yo'qotadi.

Suverenitet ichki va tashqi ko'rinishda namoyon bo'ladi. O'z mamlakati hududida davlat oliy hokimiyat egasi bo'lib, uning ichki ishlariga hech kim aralashishga haqli emas. Hech qaysi davlat va xalqaro tashkilot davlatning ichki ishlariga aralashmasligi, bu davlat mustaqilligining eng muhim belgisidir. Suverenitet mazkur davlatning boshqa davlat va xalqaro huquqning boshqa sub'ektlaridan mustaqilligini ifodalaydi¹.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlardan o'zga huquqiy munosabatlarda davlat o'zining hokimiyat vakolatlaridan va suverenitetiga tegishli boshqa huquqlaridan foydalanishi, huquqiy munosabatlardagi o'zining ustunlik mavqeini to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatishi mumkin. Masalan, ma'muriy-huquqiy munosabatlarda davlat boshqaruvi eng asosiy va birlamchi o'rinda turadi.

Huquqshunos olim YU.A.Tixomirovning ta'kidlashicha, davlat va uning organlari fuqarolik-huquqiy munosabatlarda o'zlarining hokimiyat vakolatlaridan foydalanmaydilar. Ular bu munosabatlarda o'z kontragentlari bilan teng asoslarda ishtirok etadilar. Bunday ishtirok quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

Birinchidan, davlat va uning organlari tomonidan fuqarolik-huquqiy munosabatlarning boshqa ishtirokchilariga hokimiyat ta'siri o'tkazilmasligi;

Ikkinchidan, o'z faoliyatlarini Yuritish va boshqa kontragentlar faoliyatini tartibga soluvchi me'yorlar asosida amalga oshirishi;

Uchunchidan, shartnoma munosabatlarida kontragentlar bilan teng huquqliligi.

Ushbu fikrlarga qo'shimcha ravishda shuni ta'kidlash joizki, davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlarda teng asoslarda ishtirok etishi bu nafaqat davlatning huquqiy munosabat boshlanishi va tamom bo'lishi paytidagi tenglik, balki muayyan huquqiy munosabatda ishtirok etishga fuqarolik huquqining boshqa sub'ektlarini majburlashni cheklash ham hisoblanadi. Davlat fuqarolik huquqining teng huquqli sub'ekti sifatida boshqa sub'ektlar kabi o'ziga majburiyatlar oladi va ularni bajara olmasligi natijasida qonun hujjatlari asosida javob beradi.

Huquqshunos olim I.B.Zokirovning fikricha, davlat oliy hokimiyat, suverenitet sohibi bo'lganligi tufayli fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ekti sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlar sub'ekti sifatida fuqarolik huquqi sub'ektlari amal qiladigan qonunlarni o'zi belgilaydi;

Davlatning fuqarolik huquq va burchlari davlat organlarining hujjatlaridan vujudga keladi;

Davlat immunitetdan foydalanadi;

¹ Tixomirov Yu.A. Publichnoe pravo. –M.: 1995.

Huquq va muomala layoqatini cheklash bo'yicha boshqa sub'ektlarga taalluqli bo'lgan qoidalar davlatga tatbiq etilmaydi.

Huquqshunos olim A.A.Ivanov fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat ishtirokining Yuqoridagi uchta xususiyatini sanab ko'rsatgan holda davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtirokining yana bir xususiyati sifatida, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat teng huquqli asoslarda ishtirok etsada, o'zining hokimiyat funksiyalarini saqlab qolishini ko'rsatadi.

Fikrlarga qo'shilgan holda fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat hokimiyat sohibi sifatida ishtirok etar ekan, u o'ziga xos sub'ekt bo'lganligi munosabati bilan boshqa sub'ektlardan o'zining alohida jihatlari bilan ajralib turishini ta'kidlash lozim. Davlat ishtirokining bu jihatlari fuqarolik-huquqiy munosabatlar uchun xos bo'lgan ishtirokchilar tengligining buzilmasligiga, davlatning hokimiyat vakolatlaridan bu huquqiy munosabatlarda to'liq foydalanmasligiga kafolat hisoblanadi.

Davlat fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ekti sifatida fuqarolik huquqi sub'ektlari amal qiladigan qonunlarni o'zi belgilar ekan, bunda davlat o'zi chiqarayotgan qonun hujjatlarida fuqarolik-huquqiy munosabatlarda o'z ishtirokining qonuniy asoslari va shartlarini ham mustahkamlaydi. Fuqarolik huquqi sub'ektlari amal qiladigan bu qonun hujjatlari bir vaqtning o'zida davlat va u bilan huquqiy munosabatga kirishayotgan sub'ektlarning o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi normalarni o'zida ifodalaydi.

Huquqshunos olim A.A.Ivanovning fikricha, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat ishtirokining o'ziga xos xususiyatlari Yuqorida sanab o'tilgan holatlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu xususiyatlarning o'zi ham davlatning fuqarolik huquqida alohida maqomga ega ekanligini bildiradi.

Bu o'ziga xos huquqiy maqom ikki qarama-qarshi holatni vujudga keltiradi.

Birinchidan, davlatning hokimiyat vakolatlariga ega bo'lmagan xususiy huquq sub'ektlari bilan bo'lgan munosabatlarda tengligini ta'minlash zarurati,

Ikkinchidan, davlat hokimiyat vakolatlari muayyan sohaning xo'jalik rivojlanishiga qaratish holati.

Davlatni fuqarolik huquqidagi o'ziga xos maqomining uchinchi holatini ko'rsatib o'tish zarur. Bu holat davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchi sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va uning oqibatlarini zaruriy vositalar bilan muvofiqlashtirib turishidir. YA'ni, davlat o'z organlari (sudlar, xo'jalik sudlari) orqali huquqiy munosabatning ishtirokchilari o'rtasidagi holatlarni oydinlashtiradi va zarur paytda sub'ektlar huquqini amalga oshirishda ko'maklashadi. A.A.Ivanov ta'kidlagan birinchi holat O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 70-moddasida o'z ifodasini topgan. Davlat fuqarolik qonun hujjatlari

bilan tartibga solinadigan munosabatlarda ularning boshqa ishtirokchilari bilan barobar asoslarda ishtirok etadi. Bu normada davlatning huquqiy munosabatdagi boshqa ishtirokchilar bilan teng asoslarda ishtirok etishi mustahkamlangan hamda bu norma bilan davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ishtirok etayotganda o'zining hokimiyat vakolatlaridan foydalanmasligini belgilagan. YA'ni, davlat xususiy huquqiy munosabatlardagi ishtirokida o'zining hokimiyat vakolatlaridan voz kechishini oldindan bayon etmoqda. Bu holat esa, o'z-o'zidan fuqarolik-huquqiy munosabatlarning boshqa ishtirokchilari davlat bilan hech ikkilanmasdan, ta'qiqlar qo'yilishi mumkinligidan cho'chimasdan fuqarolik-huquqiy munosabatga kirishishlariga imkoniyat yaratadi.

Ikkinchi holatda esa, davlatning o'z hokimiyat vakolatlaridan foydalanib, fuqarolik-huquqiy munosabatlarga ta'sir o'tkazishi fuqarolik qonun hujjatlarida ancha keng o'rin egallaydi. Bunda davlat jamiyat, shaxs va xalq manfaatlari hamda muayyan sohaning rivojini hisobga olib, huquqiy munosabatlarga ta'sir o'tkazadi. Masalan, Fuqarolik kodeksining 377-moddasida majburiy shartnoma tuzish holatlari belgilangan. YA'ni, davlat aynan qaysi xo'jalik Yurituvchi sub'ekt kim bilan shartnoma tuzishi lozimligini ko'rsatishi mumkin. Masalan, davlatning qat'iy belgilashi asosida Asaka mashina zavodi o'zi tayyorlayotgan mahsulotning muayyan qismini (bunda mahsulot miqdorini ham davlat yoki uning organlari belgilaydi) Asaka mashina zavodiga sotishi lozim bo'ladi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda hokimiyat sohibi sifatidagi davlat ishtirokining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri bu davlatning o'zi bevosita ishtirok etadigan munosabat doirasini o'zi belgilashidir. Demak, davlat o'zining qaysi fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ishtirok etishini o'zi belgilab oladi. Zarur paytda esa, davlat o'z qarorlari bilan o'z ishtirokini ta'minlaydi. Masalan, davlat, xalq va jamiyat manfaatlarini ko'zlab g'alla ekinlari faqat davlatga sotilishini belgilab qo'yishi mumkin.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat ishtirokining yana bir xususiyati davlatning fuqarolik huquqining boshqa sub'ektlari o'rtasidagi munosabat harakatiga ta'siridir. Bunda davlat huquq sub'ektlarining o'zaro munosabatlarini cheklashi, to'xtatib qo'yishi yoki umuman tugatishi mumkin. Masalan, Fuqarolik kodeksining 156-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Hukumati majburiyatlarni bajarishni kechiktirganligi tufayli da'vo muddatining o'tishi to'xtatiladi.

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlarda bu munosabatdagi boshqa shaxslar bilan ishtiroki teng ravishda ko'riladi. Bu esa, o'z navbatida fuqarolik huquqidagi barcha sub'ektlarga nisbatan shaxs atamasini qo'llash imkonini beradi. Ma'lumki, shaxs deganda, sub'ektiv huquqlarga va Yuridik majburiyatlarga ega fuqarolar va tashkilotlar tushuniladi. Bu qoidadan kelib chiqib, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ishtirok etish mobaynida davlatning ham

sub'ektiv (davlat ob'ektiv huquqlar ijodkori hisoblansa-da, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda barcha sub'ektlar kabi sub'ektiv huquq sohibidir) huquqlarga va Yuridik majburiyatlarga ega bo'lishi mumkinligini ta'kidlash joiz.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlatning sub'ektivlik maqomi "shaxs" atamasi bilan nomlanishi bevosita fuqarolik huquqining barcha sub'ektlari uchun xos bo'lgan umumiylikdan kelib chiqishini hisobga olgan holda davlatni fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi "alohida shaxs" deb nomlash zarur bo'ladi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlatga nisbatan "alohida shaxs" atamasining qo'llanilishi davlatning hokimiyat vakolatlari, suverenitet sohibi ekanligi va boshqa qator o'ziga xos xususiyatlardan kelib chiqadi. Bunday alohidalik davlatning immunitetdan foydalanishida yaqqol namoyon bo'ladi.

Huquqshunos olim A.X.Saidovning fikricha, immunitet tamoyili, "har bir davlat boshqa bir davlat Yurisdiksiyasidan immunitet huquqiga ega" ekanligini anglatadi. Immunitet – Yurisdiksiyani istisno qilish yoki undan ozod etishdir. Bu esa, o'z o'rnida Yurisdiksiyaga bo'ysunmaslik bilan barobar. SHubhasiz, "har bir davlat boshqa bir davlat Yurisdiksiyasiga bo'ysunmaydi".

"Yurisdiksiya" tushunchasi xalqaro huquqda (shuningdek, milliy huquqda ham) turli ma'nolarda qo'llaniladi. Biroq davlat immuniteti tamoyiliga nisbatan u o'zining keng ma'nosida, ya'ni davlatning o'z hokimiyat vakolatlarini amalga oshirishi tarzida ishlatiladi. Davlat immuniteti tamoyili bir davlatning ikkinchi bir davlatga bo'ysunmasligini anglatadi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi davlat immuniteti bu davlatning o'z vakolatlarini o'zi qabul qilgan qonun hujjatlari asosida amalga oshirishi, bunda fuqarolik-huquqiy munosabatdagi davlatning huquq va majburiyatlari faqatgina shu davlatning qonunchiligiga muvofiq belgilanishidir.

Davlat immunitet sohibi sifatida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning qaysi turida ishtirok etishini ham faqat o'zi belgilaydi. Masalan, davlat o'z ehtiyojlari uchun tovarlar etkazib berish shartnomasida taraf sifatida ishtirok etishi belgilangan.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda immunitet davlatga nisbatan shunday holatni Yuzaga keltiradiki, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ishtirok etib, o'z majburiyatlarini bajarmagan davlat faqat o'z milliy qonunchiligi asosida javobgarlikka tortiladi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlatga nisbatan vakolatlarni amalga oshirmaslik va hokimiyat vakolatlaridan foydalanmaslik talabi belgilangan bo'lsada, davlatning bu belgilari u bilan chambarchas bog'liqligi sababli fuqarolik-huquqiy munosabatlarga ham ta'sir etadi. Aynan shu holatlar "immunitet" atamasining mohiyatini tashkil etadi.

Nazariy jihatdan qaraganda, davlat ham "shaxs" (ya'ni, alohida shaxs) sifatida ishtirok etadi. SHuning uchun ham fuqarolik-huquqiy munosabatdagi davlatning (siyosiy boshqaruv va

hokimiyat sohibi hisoblangan tashkilot) huquqiy maqomi shaxslar (odatda, Yuridik shaxslar) huquqiy maqomi bilan bir xilda belgilanishi lozim. Bunday qoida fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi davlat ishtirokining boshqa sub'ektlar bilan tengligini, davlatning huquq va majburiyatlari doirasi aniqligini va boshqa holatlarning huquqiy asosini ta'minlagan bo'lardi.

Ba'zi xorijiy davlatlar qonunchiligida fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi davlat ishtiroki va huquqiy maqomi Yuridik shaxslarning huquqiy maqomi (faqat fuqarolik-huquqiy munosabatlardagina, xolos) bilan bir xilda belgilangan. Masalan, Rossiya Federatsiyasida davlat va mahalliy hokimiyat organlarining fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtirokiga nisbatan fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlardagi Yuridik shaxs ishtirokini belgilaydigan normalar qo'llaniladi, agar qonun yoki bu sub'ektlarning xususiyatlaridan o'zgacha ma'no anglashilmasa, degan qoida mustahkamlangan.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat ishtirokiga nisbatan Yuridik shaxslar ishtirokiga oid me'yorlarning belgilanishi davlatning fuqarolik huquqi sub'ekti sifatidagi holatini aniqlashtiradi. SHu bilan birga, bunday qoidaning mustahkamlanishi davlatga nisbatan fuqarolik huquqiy javobgarlikni belgilashda, fuqarolik-huquqiy munosabatning boshqa ishtirokchilaridan huquqlarini amalga oshirilishini (davlat bilan bo'lgan munosabatlarda) kafolatlashda muhim o'rin tutadi. Bozor munosabatlari sharoitida huquqiy munosabatning har bir sub'ektiga nisbatan belgilanadigan huquq va majburiyatlar hamda ularning amalga oshirilishi juda muhimdir.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda har bir sub'ekt o'zining nomidan harakat qilishi lozim. Bu qoida fuqarolarga ham, Yuridik shaxslarga ham taalluqlidir. Davlat ham fuqarolik muomalasida o'z nomidan qatnashadi. "Davlat" tushunchasi mavhum hisoblanganligi uchun ham fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat nomidan uning organlari ishtirok etishi zarur. CHunki keyinchalik Yuzaga keladigan majburiyatlarga nisbatan javobgarlikni belgilashda bu holat muhim hisoblanadi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat nomidan ishtirok etishi mumkin bo'lgan sub'ektlar doirasi Fukarolik kodesining 79-moddasi 2-qismida belgilangan. Unga ko'ra, fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlarda davlat nomidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda ular maxsus vakil qilgan boshqa maxsus organlar ishtirok etadilar. Aynan qaysi fuqarolik-huquqiy munosabatlarda, qaysi davlat organining ishtirok etishi shu organning funksiyasi, tuzilish maqsadi va faoliyat doirasidan kelib chiqib belgilanadi.

Bu normada fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat nomidan kimlar ishtirok etishi aniq belgilanmagan. SHu bilan birga, bu to'g'risida aniq qoidalar mustahkamlanmagan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 10-moddasiga muvofiq, O'zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan Respublika Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin. Ushbu

konstitutsion norma Respublika miqyosida fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat nomidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ishtirok etishini belgilangan. Bunday ishtirok, ayniqsa, davlatning xorijiy mamlakatlar bilan bo'lgan fuqarolik-huquqiy munosabatlarida yaqqol seziladi. YA'ni, O'zbekiston Respublikasi nomidan tashqi iqtisodiy munosabatlarda bitimlarni faqat O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tuzishi mumkin.

Mamlakatning ichki oborotida (muomalada) davlat nomidan muayyan munosabat bo'yicha vakolatlarni amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan davlat organlari ishtirok etadi. Masalan, davlatning mulkchilik munosabatlarida O'zbekiston Respublikasi Davlat mulk qo'mitasi ishtirok etadi. Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtirokiga nisbatan Yuridik shaxs haqidagi me'yorlar tadbiq etiladi. Bunda davlatga nisbatan Yuridik shaxslar erkinining vujudga kelishi qoidasidagi "erkning ifodalanishi" to'g'risidagi holatlarigina qo'llaniladi. Yuridik shaxslarga oid bo'lgan boshqa qoidalar (xususan, huquq layoqati to'g'risidagi, ro'yxatdan o'tish to'g'risidagi, nom va joylashgan yeri, filiallar va vakolatxonalar, Yuridik shaxs turlari, ularni tashkil etish va tugatish) davlatga nisbatan tatbiq etilmaydi.

SHu o'rinda davlat va Yuridik shaxslarning bir-biriga o'xshash tomonlarini ta'kidlab o'tish lozim. Davlat xuddi Yuridik shaxslar kabi muayyan tashkilot bo'lib (FKning 39-moddasida Yuridik shaxs tashkilot ekanligi ta'kidlangan), o'z ichki tuzilishiga va tashkiliy birligiga, boshqaruv organlariga, fuqarolik muomalasida o'z nomidan ishtirok etish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi o'ziga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan ob'ektlardan xorijiy davlatlar, ularning Yuridik va jismoniy shaxslari, xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro foydali hamkorlik o'rnatishga, bunday hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan jami amaliy harakatlarni ro'yobga chiqarish uchun foydalanadi.

Ma'lumki, davlatning siyosiy tashkilot sifatidagi asosiy ijtimoiy vazifasi jamiyatdagi mavjud sub'ektlarning, ya'ni turli guruhlar, millatlar va elatlar, kishilar o'rtasidagi jipslikni ta'minlashdan iborat. SHu ma'noda barcha huquqiy demokratik davlatlarda bo'lgani singari O'zbekiston Respublikasida ham O'zbekiston, uning xalqi nomidan faqat u saylagan Oliy Majlis va Prezidentgina ish olib borishi mumkin. "Respublika mulki bo'lgan mol-mulkni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Hukumati yoki ular maxsus vakil qilgan organlar tasarruf qiladilar". Amalda davlat nomidan Yuqoridagi normadan kelib chiqib, turli vazirlik, davlat qo'mitalari, davlat tashkilotlari qatnashishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992 yil 21 fevraldagi farmoniga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining yagona tashqi iqtisodiy siyosatini o'tkazish, tashqi bozorda umumdavlat manfaatlarini ta'minlash, chet mamlakatlar bilan iqtisodiy, texnikaviy va savdo hamkorligi samaradorligini oshirish, bu sohada boshqaruvni

takomillashtirish va xalqaro miqyosdagi samarali ishda tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilariga zarur shart-sharoit yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi tashkil etildi. Keyinchalik bu vazirlik Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, xozirgi kunda esa bu vazirlik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga asosan Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi etib qayta tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasining Yuridik shaxslari va fuqarolarining huquq hamda manfaatlarini ta'minlash, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida bevosita o'zaro foydali aloqalarni o'rnatish maqsadida xorijiy davlatlarda, xalqaro tashkilotlar huzurida O'zbekiston Respublikasining savdo vakolatxonolari ta'sis etiladi. Bu vakolatxonalar o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, o'zlari to'g'risidagi Nizomga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi hamda vakolatxona joylashgan davlatlar ishtirokchi bo'lgan xalqaro shartnomalarga amal qiladi. CHet eldagi vakolatxonalar to'g'risidagi Nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. SHu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi o'z mulkini egallash, foydalanish va tasarruf etish Yuzasidan fuqarolik huquqining mustaqil sub'ekti sifatida mamlakat ichida va xorijda chet davlatlar va boshqa sub'ektlar bilan bo'ladigan fuqarolik huquqiy munosabatlarda qatnashib, o'z nomidan harakat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida aytilganidek, O'zbekiston-suveren demokratik respublika degan nom bilan mustaqil davlat bo'lib, o'zining milliy davlat va ma'muriy hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatni amalga oshiradi .

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtiroki uning suverenitet sohibi ekanligidan kelib chiqadi. Davlat suverenitet sohibi sifatida yagona va bo'linmasdir. SHunga binoan davlat fuqarolik huquqiy munosabatda yakka va yagona sub'ekt deb qarala "Suverenitet" atamasi ilk bor Fransiyada (XVI asrda) vujudga kelgan. Bu atama lotincha superareitas (cupra, superios) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, aslida "eng oliy", "oliy xokimiyat" degan ma'noni anglatadi. Suverenitet mustaqil davlatning umumiy va ajralmas belgisi bo'lib, uning to'la huquqliligini xamda ichki va tashqi ishlarda boshqa davlatga qaram emasligini anglatadi. Suveren davlat o'z ichki va tashqi ishlarini boshqa davlatlarning huquqlarini, shuningdek xalkaro huquq prinsiplari va normalarini buzmagani xolda, o'zi xoxlagancha xal qiladi. Suverenitet davlatga xos tushuncha bo'lib, u bilan birga vujudga keladi. Davlat va uning xususiyati bo'lgan suverenitet tarixiy xodisadir. Millatlarning o'z takdirini o'zi belgilash HUQUQi, ya'ni o'z takdirini chet davlatlarning aralashuvisiz belgilash huquqi davlat suverenitetning asosini tashkil etadi. Xozirgi sharoitda davlat suvereniteti prinsipi xalkaro xamkorlikning eng muxim masalasidir. Er Yuzidagi barcha mamlakatlar o'zaro munosabatlarning teng huquqlilik, birbirlarini ichki ishlariga aralashmaslik, boshqa davlatlarga xujum qilmaslik va ularning xududiy

butunligiga daxl qilmaslik, shuningdek suvereniteti va milliy mustakilligini to'la xurmat qilish prinsiplariga asoslangan bo'lishi uchun kurashmoqdalar.

Suveren davlatda xalq o'z mamlakatining davlat mustaqilligi va xududiy daxlsizligi huquqi, o'z mamlakatining iqtisodiy va madaniy jihatdan ravnaq topishini ta'minlash maqsadida qanday ijtimoiy tuzumni va boshqarishning qanday shakli maqsadga muvofiq va zarur deb topsa, o'shanday tuzumni o'rnatish va o'shanday shaklni tanlash huquqiga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik huquqining boshqa sub'ektlari bilan teng huquqli ishtirokchi hisoblanadi.

Davlat–oliy hokimiyat, suverenitet sohibi bo'lganligi tufayli fuqarolik huquqiy munosabat sub'ekti sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Davlat fuqarolik huquqiy munosabatlari sub'ekti sifatida fuqarolik huquqi sub'ektlari amal qiladigan qonunlarni o'zi belgilaydi.

Davlat organlari fuqarolik huquq va burchlari vujudga kelishining asosi bo'ladigan hujjatlar chiqarishi mumkin

Davlat immunitetdan foydalanadi, ya'ni davlat mol-mulkidan haq undirishga davlat organlari rozi bo'lgandagina yo'l qo'yiladi.

Huquq va muomala layoqatini cheklash bo'yicha boshqa sub'ektlarga taalluqli bo'lgan qoidalar davlatga nisbatan tadbqiq etilmaydi. Biroq ayni paytda, davlatning huquqlari mutlaq cheksiz ham emas.

2.2 O'zbekiston Respublikasi mamlakatimizning ichki va tashqi munosabatidagi huquq va majburiyatlari.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 79-moddasiga asosan davlat fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlarda ularning boshqa ishtirokchilari bilan babbaravar asoslarda ishtirok etadi.

Davlatning mamlakat ichki oborotidagi fuqarolik-huquqiy munosabatlarida ishtiroki quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Davlat o'ziga qarashli mol-mulkka nisbatan mulkdor sifatida harakat qilganida;

Egasi bo'lmagan yoki egasi noma'lum bo'lgan ashyo egasiz hisoblanib, u sud qarori bilan davlat egaligiga o'kazilganida;

Fuqarolik kodeksining 193-moddasiga, 2-bandiga binoan ashyoni topib olgan shaxs topilgan ashyoni mulk qilib olishdan bosh tortsa, ashyo davlat mulkiga o'tganda;

Har bir fuqaro vasiyat bo'yicha o'zining butun mulkini yoki uning bir qismini davlatga vasiyat qilib meros tariqasida qoldirishida;

O'zbekiston Respublikasi davlati huquq sub'ekti sifatida ba'zi fuqarolik huquqiy harakterda bo'lgan kredit munosabatlarida, masalan, davlat zayomi obligatsiyalarini sotishida, qarz shartnomasida ishtirok etganida;

Tabiiy ofatlar, avariylar, epidemiyalar, epizotiyalar Yuz bergan taqdirda va favqulodda tusdagi boshqa vazifalarda mol-mulk jamiyat manfaatlarini ko'zlab, davlat hokimiyati organi qaroriga muvofiq mulkdordan unga mol-mulkning qiymatini to'lagan holda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlar asosida olib qo'yilishida (rekvizitsiya). Bunda rekvizitsiya o'tkazilishiga sabab bo'lgan vazifalarning amal qilishi to'xtaganidan keyin rekvizitsiya qilingan mol-mulkning sobiq egasi saqlanib qolgan mol-mulkni o'ziga qaytarib berishni talab qilishga haqli ekanligida (FKning 203-moddasi);

Mol-mulk musodara qilinganida, ya'ni qonunda nazarda tutilgan hollarda mol-mulk sudning hukmi (qarori)ga muvofiq jinoyat yoki o'zga huquqbuzarlik qilganlik uchun haq to'lamasdan mulkdordan olib qo'yilishida (FKning 204-moddasi);

Davlat ba'zi hollarda mualliflikka oid huquqiy munosabatlarda, masalan, asarni nashr etish huquqini sotib olganida, ixtirochilik munosabatlarida ixtiroga bo'lgan patentni sotib olganida huquq sub'ekti sifatida ishtirok etishida. Bunday huquqiy munosabatlarda davlatning ishtirok etishi natijasida olingan daromadlar ham davlat b'Yudjetiga o'tkaziladi. SHu bilan birga,

davlat mablag'lari hisobiga yaratilgan intellektual mulk ob'ektiga nisbatan ham davlat mulk huquqini qo'lga kiritadi.

Davlat, shuningdek konsepsiya munosabatlarida ham qatnashishida unga ko'ra, davlat chet el firmasi xususiy shaxs bilan kelishib olingan shartlar asosida muayyan xo'jalik faoliyatini amalga oshirish; er osti boyliklarini ishlab chiqish va foydali qazilmalarni kavlab olish, korxonalar qurish va eksploatatsiya qilish hamda boshqa huquqlarni beradi.

Davlat chet mamlakatlarda ko'chmas mulkni sotib olishida .

Davlat o'zining fuqarolik-huquqiy majburiyatlari bo'yicha o'z mulki bo'lgan mablag'lari bilan javob beradi. Fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlarda davlat nomidan davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hamda ular maxsus vakil qilgan boshqa organlar ishtirok etadilar.

Mamlakat ichidagi fuqarolik huquqiy munosabatlarda, ya'ni uning ichki oborotida davlat nomidan aksariyat hollarda O'zbekiston Respublikasining tegishli vazirliklari va davlat qo'mitalari qatnashadi. O'zbekiston Respublikasi davlati nomidan harakat qiluvchi organlar tizimida O'zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish qo'mitasi va Moliya vazirligi, Markaziy bank alohida mavqega ega. Masalan, davlat nomidan davlat mulkni idora etadigan va boshqaradigan organ O'zbekiston Respublikasidir.

Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash qo'mitasidir. Mulknı davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risidagi 1991 yil 19 noyabr qonuniga binoan bu organ:

- mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarnı davlat nomidan amalga oshiradi;
- xususiylashtirish to'g'risidagi bitimlarnı tuzadi;
- xususiylashtirish va ijaraga berish bilan bog'liq bo'lgan boshqa huquqiy munosabatlarnı amalga oshiradi.

Davlat idoralarini fuqarolik huquqiy munosabatlardagi ishtiroki ikki xil ko'rinishda bo'ladi:

Davlat nomidan ishtirok etish. Bunda muayyan organ davlat nomidan harakat qiladi va davlat uchun huquq va majburiyatlar vujudga keltiradi. O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligining chet el kompaniyasi bilan tuzgan shartnomasi bunga misol bo'la oladi.

Davlat organi fuqarolik muomalasida o'z nomidan harakat qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Ishlar boshqarmasining do'konlaridan idora jihozlarini sotib olishi. Bunda faqat Oliy Majlisga biriktirilgan mol-mulkka nisbatan huquq va majburiyatlar Yuzaga keladi.

Davlat ba'zi hollarda sub'ekt sifatida o'zining mansabdor shaxslari yoki organlari tomonidan etkazilgan mulkiy zararni to'lashda javobgar bo'ladi masalan, dastlabki tergov, tergov, prokuratura, sud organlarining mansabdor shaxslari fuqarolarga nisbatan qilgan g'ayriqonuniy harakatlari natijasida ular etkazilgan zarar uchun javobgar bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasi Fukarolik kodeksining 15-moddasida aytilganidek, davlat organi yoki bu organlar mansabdor shaxslarning g'ayriqonuniy harakatlari (harakatsizligi), shu jumladan davlat organi tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq bo'lmagan hujjat chiqarilishi natijasida fuqaroga yoki Yuridik shaxsga etkazilgan zarar davlat tomonidan to'lanishi kerak.

O'zbekiston davlati tashqi oborotda ham mustaqil huquq sub'ekti sifatida ishtirok etadi.

O'zbekiston Respublikasi o'ziga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan ob'ektlardan xorijiy davlatlar, ularning Yuridik va jismoniy shaxslari, xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro foydali hamkorlik o'rnatishda, bunday hamkorlikni rivojlantirishda barcha amaliy harakatlarni ro'yobga chiqarish uchun foydalanadi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi davlat organi bo'lib, respublikaning barcha tashqi iqtisodiy aloqalarni koordinatsiya qiladi, tartibga soladi, nazorat qiladi va boshqaradi. O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqari va xorijda Respublika nomidan barcha tashqi iqtisodiy masalalar bo'yicha uning manfaatlarini ko'zlab harakat qilish birga O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarni ham o'z zimmasiga oladi. Vazirlik o'zining faoliyatini bevosita O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi rahbarligida amalga oshiradi. Vazirliklik yagona tashqi iqtisodiy siyosat Yuritish va uni rejalashtirish strategiyasini shakllantirish uchun umumdavlat manfaatlarini ham tashqi bozorda ta'minlash, xorijiy mamlakatlar bilan bo'ladigan iqtisodiy, ilmiy, texnikaviy, savdo, sport, sayyohlik va boshqa munosabatlarni rivojlantirish, bu sohada boshqaruvni takomillashtirish va tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan sharoitlarni ta'minlash maqsadida tuzilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi o'zining butun faoliyatini O'zbekiston Respublikasining yagona iqtisodiy siyosatiga muvofiq va O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi rahbarligida amalga oshiradi. Mintaqaviy boshqarmalar mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida mushtarak ish olib boradilar.

Vazirlik o'z tarmog'idagi xo'jalik hisobida ish olib borayotgan va boshqa tashqi iqtisodiy tashkilotlarning majburiyatlari bo'yicha bu tashqi iqtisodiy tashkilotlar esa vazirlikning majburiyatlari bo'yicha javobgar bo'lmaydilar.

Tashqi Iqtisodiy aloqalar vazirligi O'zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan bo'ladigan barcha iqtisodiy munosabatlarida asosiy rol o'ynaydi va Respublika nomidan

ish olib boradi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi o'zining ish faoliyatida Tashqi Ishlar vazirligi, Markaziy bank bilan uzviy hamkorlik qiladi. Tashqi Ishlar vazirligi tizimida xalqaro shartnomalar bo'limi bo'lib, u respublika hukumatining barcha shartnomalarini ishlab chiqishda Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi bilan hamkorlik qiladi. SHuningdek, iqtisodiy aloqalarga tegishli shartnomalarni amalga oshirish uchun uning nusxalarini O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligiga Yuboradi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vaziri respublika hukumatining vakolatiga muvofiq xorijiy mamlakatlar bilan, ularning Yuridik va jismoniy shaxslari bilan tuziladigan xalqaro shartnomalarini imzolashi, xalqaro anjumanlarda uning nomidan vakil bo'lib ishtirok etishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Yuridik shaxslari va fuqarolarining qonuniy huquq hamda manfaatlarini ta'minlash, tashqi iqtisodiy sohada bevosita o'zaro foydali aloqalarni o'rnatish maqsadida xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar huzurida O'zbekiston Respublikasining savdo yoki o'zga vakolatxonalarini ta'sis etiladi. Bu vakolatxonalar o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, o'zlari to'g'risidagi Nizomga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi hamda vakolatxona joylashgan davlatlar ishtirokchi bo'lgan xalqaro shartnomalarga amal qiladi. CHet eldagi vakolatxonalar to'g'risidagi Nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Davlat o'zi tuzgan Yuridik shaxs majburiyatlari Yuzasidan javobgar bo'lmaydi. Davlat majburiyati Yuzasidan Yuridik shaxs ham javobgar bo'lmaydi. Koidaga kura davlat tuzgan shartnoma asosida Yuridik shaxsning majburiyatlari bo'yicha o'z zimmasiga kafillik olgan (kafolat bergan) yoki Yuridik shaxs davlatning nomulkiy huquqlarni tayinlanish maqsadi bo'yicha sub'ektlar bo'yicha va shaxsga ajratib bo'lmaydigan holatda tegishli bo'lgan ma'naviy ne'matlar bo'yicha shaxsiy nomulkiy huquqlarni huquqiy tabiati, amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha turkumlashga harakat qiladilar.

Huquqshunos olim T.Fadeeva shaxsiy nomulkiy huquqlarning muayyan maqsadini yo'nalishlar bo'yicha quyidagi turlarga bo'ladi:

- shaxsiy individuallashtirishga qaratilgan shaxsiy nomulkiy huquqlar: nomga bo'lgan huquq, sha'n, qadr-qimmat, ishbilarmonlik obro'yiga bo'lgan huquqlar;
- shaxsning jismoniy daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan shaxsiy nomulkiy huquqlar (yashash, erkinlik, istiqomat joyi, turar-joyga bo'lgan huquqlar);
- shaxsning ichki dunyosi va uning manfaatlari daxlsizligiga qaratilgan shaxsiy huquqlar (shaxsiy va oilaviy sirlar, xususiy ishlarga aralashmaslik, sha'n va qadr-qimmat).

A.A.Xasanov shaxsiy nomulkiy huquqlarni 4 guruxga ajratishni taklif etadi. Ularning birinchi guruhiga, shaxsning jismoniy bardamligini ta'minlovchi shaxsiy nomulkiy huquqlarni kiritish kerak:

- yashash huquqi;
- sog'liq huquqi (salomatlikni muhofaza qilish);
- sog'lom atrof-muhit huquqi.

Ikkinchi guruhga shaxsning o'ziga tegishli bo'lgan huquqlar kiradi:

- nomga bo'lgan huquqi;
- xususiy qiyofa (ko'rinish)ga bo'lgan huquqi;
- sha'n va qadr-qimmat huquqi.

Uchinchi guruhni shaxsning muxtor (avtonom) holatini (shaxsiy hayot siri) ta'minlovchi huquqlar tashkil qiladi:

- advokatlik siriga bo'lgan huquqi;
- notarial harakatlar siriga bo'lgan huquqi;
- bank siriga bo'lgan huquqi;
- tibbiy sir huquqi;
- farzandlikka olish siriga bo'lgan huquq;
- yozishmalar, telefon so'zlashuvlari va telegraf xabarlar siriga bo'lgan huquq;
- turar-joy daxlsizligiga bo'lgan huquqi;
- shaxsiy hujjatlarning daxlsizlik huquqi.

To'rtinchi guruh intellektual va boshqa faoliyat natijalarini himoya qilishga yo'naltirilgan huquqlarni o'z ichiga oladi:

- fan, adabiyot, san'at asarlarining, ratsionalizatorlik takliflari, ixtiro, sanoat namunalari, foydali modellar mualliflarining nomulkiy huquqlari;
- tovar belgisiga bo'lgan huquqi.

Turkumlash mezonlari shaxsiy nomulkiy huquqlar mazmunini yaxshiroq anglab etishga va tegishli darajada himoya qilishga imkon beradi.

Bu turkumlash mezonlari doimiy ravishda kengayib borishi tabiiy. Bu mezonlar asosida turkumlash shaxsiy nomulkiy huquqlar himoyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu shaxsiy nomulkiy huquqlarni yangi turlarini qonunlarda mustahkamlab qo'yish, ular haqidagi normalarni takomillashtirish, fuqarolik huquqi fanini rivojlantirish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Biron-bir fuqaroning yoki tashkilotning nomiga, sha'niga dog' tushirishga, badnom qilishga, qadr-qimmatini pastga uradigan ma'lumotlarni tarqatishga qonun yo'l qo'ymaydi. Bunday hollarda huquqlari buzilgan shaxslarning manfaatlari, jinoyat qonunchiligi normalari (O'zbekiston Respublikasi JKning 139-140-moddalari) qo'riqlanishi yoki qo'riqlanmasligidan

qat'i nazar, fuqarolik qonunchiligi bilan himoya qilinadi (FKning 100-moddasi).

Har qanday salbiy ma'lumotlar sha'n va qadr-qimmatni, ishchanlik obro'sini pastga uradigan yoki unga dog' tushiradigan ma'lumotlar hisoblanavermaydi.

Fuqarolik qonunida nazarda tutilgan ma'lumotlar,

birinchidan, birovning sha'niga dog' tushiradigan yoki qadr-qimmatini ishchanlik obro'sini pastga uradigan bo'lishi, **ikkinchidan**, bu ma'lumotlarning tarqatilgan bo'lishi,

uchinchidan, mazkur ma'lumotlar haqiqatga to'g'ri kelmaydigan bo'lishi kerak.

SHaxslarning obro'siga dog' tushiradigan ma'lumotlar, degani qonun turmush doiralariga, jamiyatimiz ahloq tamoyillariga bo'lgan munosabatlarning salbiy baholanishi tushuniladi.

Ma'lumotlar konkret faktlarga baho berishdan yoki shaxsning xulqini, xatti-harakatini baholashdan iborat bo'lishi mumkin. Bunday ishlar bo'yicha javobgar taraf faktlarning haqiqatda bo'lganligini isbotlasagina yoki keltirilgan baho va tavsif dalillariga to'g'ri kelishini isbotlasagina, da'vogar oldida javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin. Agar javobgar da'vogar shaxsni tavsiflovchi dalillarning bo'lganligini isbotlay olmasa yoki sud javobgar bergan bahosi bilan kelishmasa, uni javobgarlikka tortishi mumkin.

Fukaroning sha'ni qadr-qimmatini yoki ishchanlik obro'siga putur etkazuvchi ma'lumotlar ommaviy axborot vositalarida tarqatilgan bo'lsa, ayni shu ommaviy axborot vositalarida raddiya berilishi lozim (FKning 100-moddasi, 3-bandi).

Bunday ma'lumotlar tashkilotdan olingan hujjatda uchrasa, bunday hujjat almashtirilishi yoki chaqirib olinishi lozim (FKning 100-moddasi, 4-bandi).

Boshqa harakatlarda raddiya berish tartibi sud tomonidan begilanadi, lekin u obro'ga putur etkazuvchi ma'lumotlarni tarqatish usuliga va harakteriga muvofiq bo'lishi shart.

Obro'ga putur etkazuvchi ma'lumotlarni tarqatgan shaxs bunday ma'lumotlarni rad etish bilan birga ularning tarqatilishi natijasida etkazilgan moddiy va ma'naviy zararlarni ham to'lashi lozim.

X U L O S A

“Ma’naviyat – insonni ruhan poklash, qalban ulug‘lashga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘atadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir”¹

Bu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, ma’naviyatli insongina o‘z oldiga qo‘ygan majburiyatlarini hech – qanday ko‘ngilsiz to‘siqlarga duch kelmagan holda amalga oshiradi.²

Huquqiy sohada amalga oshirilgan islohatlarning muhim jihati bozor iqtisodiyotini tartibga soladigan qonunchilik bazasini Yuzaga keltirish va uni izchil takomillashtirib borishda namoyon bo‘ladi.

Qabul qiningan yangi qonunlar asosida iqtisodiyotimizda vujudga kelgan yangi munosabatlar tartibga solina boshladi. Buning izchil mehanizmi yaratildi. Mana shu mexanizmda Yuridik javobgarlik instituti alohida o‘rinni egallaydi³. Bu mulkiy ya’ni fuqarolik - huquqiy javobgarliklarni vositasi bozor iqtisodiyoti sub’ektlari o‘rtasidagi munosabatlarni teng ta’minlanishida ishtirok etadi.

“Biz mulk va mulkdorlar masalasini echishda umume’tirof etilgan tamoyillar bilan birga o‘zimizga xos milliy hususiyat va hayot tarzini inobatga olganmiz. Ayni shunday yondoshuv va olib borayotgan siyosatimizda ijtimoiy – siyosiy barqarorlikni saqlashda, iqtisodiyotimizni ishonchli poydevori va tez sur’atlar bilan o‘rishini ta’minlashda mustahkam omil bo‘lib kelmoqda”⁴.

Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash mamlakatni modernizatsiya va isloh etish sharoitida iqtisodiyotni rivojlantirishda mulkdor bo‘lish huquqining konstitutsiyaviy kafolatlari yaratilganligi asosiy huquqiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Konstitutsiya mulkdorlarining ishonchli huquqiy kafolati, davlatning Yuridik tayanchi, milliy huquqiy tizim o‘zagi, halq hohish-irodasining ramziy timsolidir. Konstitutsiya

¹ Rin xususiy huquqi. Darslik muharrir X.Rahmonqulov 2002 y. 76-bet.

² I.A.Karimov. “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” Toshkent “Ma’naviyat” 2008 yil. 19-bet .

³ Jurnal. Huquq va burch. 6-7 son. 2006 yil.

⁴ I.A.Karimov. O‘zbekiston Liberal demokratik partiyasi quriltoyidagi ma’ruza. 2007 yil 6- noyabr.

mustaqillikni mustahkamlash va ijtimoiy hayotimizni isloh qilish barobarida buYuk davlat kelajagini belgilaydigan, yorug‘ va charog‘on qiladigan baxt va iqbolimiz asosidir.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta’biri bilan aytganda, “Davlatning kelajagi, xalqimizning taqdiri ko‘p jihatdan Konstitutsiyamiz qanday bo‘lishiga bog‘liq”. Sub’ektlarning mulkiy vakolatlarini amalga oshirishda ularning huquq va majburiyatlarining himoyasini ta’minlashda Konstitutsiyaviy kafolatlar muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Majburiyatlarning bajarilishini ta’minlash usullaridan biri garovdir. Mol - mulkni himoyasi sifatida qo‘llaniladigan usuldir.

Temur tuzuklaridagi o‘zgalar mulkiga zarar etkazmaslik haqidagi qoidalar bizning mulkchilik qonunchiligimizda ham o‘z ifodasini topgan. “Xususan turli millatlar aholisiga munosabat, ularning aholidan habardor bo‘lishi asnosida ularning mol-mulkini, buYumlarini talon- tarojdan saqlansinlar. O‘sha mamlakatdan tushgan o‘lja mollarini egalariga qaytarib berilishini tekshirsinlar”.¹

“Jamiyatimizda mulkiy munosabatlarimizning takomillashuvi faqat mulkka egalik tuyg‘usini, balki uni asrab –avaylash, saqlash, havfsizligini ta’minlashni talab etadi. Milliy qonun hujjatlarini tizimli tahlil qilish nuqtai nazaridan mulkdor shaxsining havfsizligi va uning mulkiga zarar etkazishning oldini olish va ishonchli himoyasini kuchaytirish bilan bog‘liq ta’sirchan choralarni ko‘rish hamda mulk dahlsizligini amalda ta’minlashga erishish nafaqat qonun ijodkorlik faoliyatining, qolaversa, huquqini qo‘llash amaliyotining asosiy vazifasi bo‘lib hisoblanadi”.²

Bizning qabul qilinayotgan qonunlarimizni fuqarolarning iqtisodiy va siyosiy holatlarini ko‘zlagan holda qabul qilmoqda.

Bu qonunlardan fuqarolar to‘g‘ri va unumli foydalanib kelmoqda, so‘zimizni isboti sifatida shuni aytmoqchimanki, Prezidentimiz I.A.Karimov o‘zining “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida” nomli asarida shunday fikrlar bildirgan:

“Hozir respublika qudratli mehnat salohiyatiga ega. Mehnat zahiralarini butun aholining deyarli 50 foizini tashkil etadi va har yili 210-220 ming kishiga ko‘payib bormoqda”.¹

SHu imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalangan holda davlat ia fuqarolar o‘rtasida shartnomalar juda keng tartibda amalga oshirilmoqda.

So‘zimning oxirida shuni xulosa qilamanki, fukarolik HUQUQiy munosabat ishtirokchisi sifatida davlat va Yuridik shaxslar tuzgan shartnomalar hozirgi Mustaqil

¹ Temur tuzuklari. Forschadan tarjima. A.Sog‘uniy. X.Karamatov. T.”SHarq” 2005. 118 bet.

² Jumal. Falsafa va huquq. 3- son 2009 yil 60-bet.

¹ I.A.Karimov O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T. O‘zbekiston. 254-bet.

O‘zbekiston uchun mos keladigan, asosan fuqarolar uchun kundalik hayotdagi eng zarur bo‘lgan shartnoma hisoblanganligi uchun bu shartnomaga bulgan munosabatni yanada kuchaytirishni taklif qilaman.

CHunki, kundalik hayotdagi maishiy va shaxsiy ehtiyojlarimizni amalga oshirayotganimizda har xil qiyinchiliklarga duch kelimiz. Bularni o‘z vaqtida hal qilolmay, anchagina vaqt ketkazamiz. Bularni o‘z vaqtida hal qilishimiz uchun ko‘rsatilgan barcha huquq, majburiyatlarni, kafolatlarni, berilgan imkoniyat va imtiezlardan tugri unumli foydalanish konun koida tartiblarini uz vaktida bajarish, kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlashimiz lozim. Davlat Yuridik shaxslar va fukarolar urtasidagi fukarolik HUQUQiy munosabatlarni mazmun moxiyatini tushuntirish buyicha joylarda treninglar va davra suxbatlari utkazilishini taklif kilaman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI VA MANBALAR

Rahbariy adabiyotlar ro‘yhati

- 1.I.A.Karimov. “O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida”. “O‘zbekiston”Toshkent.2011 y.
2. I.A.Karimov. “Jahon moliyaviy - iqtisodiy inqirozi”, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari” T. “O‘zbekiston” 2008 yil.
- 3.I.A.Karimov. “YUksak ma’naviyat engilmas kuch” T. “Ma’naviyat”2008 yil.
- 4..I.A.Karimov. “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida havfsizlikka tahdid va barqarorlik shartlari” T., “O‘zbekiston”1997 yil .
5. I.A. Karimov O‘zbekiston iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish yo‘lida Toshkent, - matba 2002 y.
6. I.A.Karimov. O‘zbekiston Liberal demokratik partiyasi quriltoyidagi ma’ruza. 2007 yil 6- noyabr ijodiy uyi. 2010 y.

7. I.A.Karimov. "O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li". Toshkent "O'zbekiston" 1993-yil
8. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent. "O'zbekiston " 2013-yil

Asosiy adabiyotlar ro'yhati

- 1.O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksiga sharx 1-jild. Toshkent "VEKTOR - PEES" 2010 yil.
2. Fuqarolik huquqi. Ikkinchi qism. Toshkent. "Ilm-ziyo" 2008 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksiga sharx. Toshkent "Iqtisodiyot va huquq dunyosi" nashriyot uyi.1998 yil. 2-qism.
4. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksi. Toshkent. "Adolat" 2007 yil.

Qo'shimcha adabiyotlar ro'yhati

1. Yuridik ensiklopediya. Toshkent "SHarq" 2010 yil.
2. SHartnoma huquqi. Moskva Statut 2002 yil.
3. Vedomosti S'ezda narodnykh deputatov SSSR i Verxovnogo Soveta SSSR. 1991. №26.
4. Kashanina T. Korporativnoe pravo. M.; Norma 1999.
5. SHodmonov F.YU. Bozor iisodiyoti sharoitida shartnoma majburiyatlarini buzganlik uchun fukarolik-xuk.
- 6.Korovoyko A.V. Reorganizatsiya xozyaystvennykh obshchestv. M.; 2001. –
- 7.V.V. Dolinskaya. Torgovye obshchestva: sravnitel'nyy analiz.Vestik MGU seriya pravo. 1992.
8. Kashanina T. Korporativnoe pravo. M.; Norma, 1999.
- 9.HUQUQiy javobgarlik muammolari. Doktorlik dissertatsiyasi. T.; 2003.
- 10.Suxanov E.A. O sostoyanii i perspektivax razvitiya zakonnotatelstva ob aktsionernykh obshchestvax v Rossii // Sbornik dokladov: Aktsionernykh obshchestva. Sennye bumagi. M.; 2001.
- 11.Uzbekiston Samarxayjaev B.B. Doktorlik dissertatsiyasi. T.; 2003.
- 12.Arxyjaev B.B.. Problemy pravovogo regulirovaniya otnosheniy po investiyam Doktorlik dissertatsiyasi. T.; 2003.
- 13.Uzbekiston Respublikasi xukumati karorlari Ruzinazarov SH.
- 14.Bozor sharoitida kishlok xujalik ishlab chikarish tuzilmalarining fukarolik-xukuiiy I.B.Zokirov. Fuqarolik huquqi. T., TDYUI 2006, T.; Adolat. 1997.
- 15.Temur tuzuklari. Forschadan tarjima. A.Sog'uniy. X.Karamatov. T."SHarq" 2005.
- 16.Jurnal. Falsafa va huquq. 3- son 2009 yil
ixomirov YU.A. Jurnal.
- 17.Huquq va burch. 6-7 son. 2006 yil.
- 18.Rin xususiy huquqi. Darslik muharrir X.Rahmonqulov Publichnoe pravo. –M.
19. Xo'jalik sharkatlari to'g'risida"gi 2001 yil 6 dekabrda qabul qilingan qonuni

